

Socialno delo in izbris ljudi iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije

Jelka ZORN

Uvod¹

Prijavim se na zavodu za zaposlovanje in potem z vsemi tistimi papirji odidem na socialno, dotlej nisem vedela, kaj pomeni socialna, saj sem v Sloveniji vse od leta 1975 ves čas delala. Uslužbenka mi reče: »Kaj je, čefurka, bi rada živela od države?« ... Ne vem, kaj naj si mislim. Socialne ne dobim, mogoče so me že takrat izbrisali. (Slavica Đuričić v Rožman, 2024: 237).

V tem poglavju raziskujem izbris iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije v povezavi s socialnim delom, predvsem me zanima odnos socialnih delavk in delavcev do izbrisanih. Slavica Đuričić je izgubila službo leta 1993 in kot izbrisana ni mogla dobiti nadomestila za brezposelnost niti denarne socialne pomoči.² Najmanj, kar bi ji socialna delavka lahko ponudila kot osebi brez pravnega statusa, je bila storitev »prve socialne pomoči« (12. člen Zakona o socialnem varstvu, 1992) ali »osebne pomoči« (13. člen istega zakona). Namesto tega pa je socialna delavka gospo Đuričić verbalno napadla in ji s tem sporočila, da v Sloveniji ni zaželena, da izkorišča sistem in ne spada v skupino »mi«. Primer pokaže, da ponižanje osebe vključuje neenaako razmerje moči (Frevert, 2020). Bistvo socialnega dela pa je ravno

-
- 1 To besedilo je temeljito predelana daljša verzija članka objavljenega v reviji *Socialno delo* (Zorn, 2023). Darji Završsek in Levu Centrihu se zahvaljujem za branje osnutkov in koristne komentarje za izboljšanje besedila.
  - 2 Slavica Đuričić je 15 let živela brez dokumentov, prihodkov, otroškega dodatka in zdravstvenega zavarovanja.

obratno, spoštovanje in empatija z osebami, ki iščejo pomoč, ali, kot je dejal socialni delavec v našem raziskovalnem pogovoru: »Če se postavimo v pozicijo, da so ljudje, s katerimi delamo, naši delodajalci, je naše delo zelo preprosto. Tako se vedi do njih, kot da so tvoji delodajalci, in v odnosu ne bo nič škripalo« (socialni delavec U., fokusna skupina, 23. 5. 2024).

To navodilo je povezano s tem, da ima socialno delo mandat uporabnikov in uporabnic in ne le pooblastila stroke in države (Staub-Bernasconi, 2011). V primeru izbrisanih je raziskovanje razpetosti socialnega dela med različna pooblastila še zlasti zapleteno, kajti izbrisani praviloma niso postali *uporabniki* socialnovarstvenih storitev, saj je predpogoj denarne socialne pomoči ter drugih pravic določen pravni status človeka (državljanstvo, dovoljenje tujca za stalno prebivanje, status begunca). Poleg tega se mnogi izbrisani – ne glede na to, kako izključeni, revni in obupani so bili – niso zatekali po pomoč na centre za socialno delo, saj niso hoteli doživeti ponovne zavrnitve (Kogovšek in druge 2010; Lipovec Čebren in Zorn, 2011; Pistotnik, 2021; Rožman 2024). Osebe brez papirjev sicer lahko dobijo pomoč v okviru 12. in 13. člena Zakona o socialnem varstvu (prva socialna pomoč in osebna pomoč), vendar to ne spremeni dejstva, da so izbrisani redko prišli na centre za socialno delo ter da jih socialne delavke in delavci načeloma niso videli kot uporabnikov socialnih služb.

Pravni status ljudi ni odvisen od sistema socialnega varstva, ampak od ministrstva za notranje zadeve. Torej je socialnovarstveni sistem podrejen nadzoru mej socialne države oz. nadzoru priseljevanja (Balibar, 2007; Humphries 2004; Zorn 2021; 2023). Povedano z drugimi besedami: socialno delo je povezano z uresničevanjem socialnih pravic, te pa so povezane s formalno pripadnostjo politični skupnosti (tj. državljanstvom in dovoljenji za bivanje). Zato trdim, da je državno socialno delo (vezano na Zakon o socialnem varstvu³ in centre za socialno delo) osredotočeno na obravnavo potreb »članov

---

3 Zakon o socialnem varstvu (1992; 2007). Peti člen Zakona o socialnem varstvu, sprejetega leta 1992, je ostal isti do danes: »Upravičenci po tem zakonu so državljani Republike Slovenije, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji ter tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji.

Državljani Republike Slovenije, ki nimajo stalnega prebivališča v Sloveniji, ter tujci, ki nimajo dovoljenja za stalno prebivanje v Sloveniji, uveljavljajo pravice do posameznih storitev v primerih in pod pogoji, ki jih določa ta zakon.«

in članic skupnosti« in ne »ljudi«. Pojma »človeka« in »pravice do pravic« razumem sledeč Hannah Arendt (2003), Giorgia Agambna (2004) in Seyle Benhabib (2010). Poleg izključenosti iz »pravice do pravic« bom izbris razložila s pojmom rasizma in strukturnega nasilja (ki sta do določene mere sinonima). Tak pristop je blizu kritičnemu socialnemu delu.

Raziskave o odzivu socialnih služb na ljudi brez pravnega statusa niso pogoste in stroka nima jasnega stališča glede te problematike.⁴ Da bi zapolnila to praznino, bom poleg povzemanja ugotovitev tujih raziskav analizirala intervjuje socialnih delavk z dolgoletno prakso na slovenskih centrih za socialno delo. Na koncu predlagam, da se »pravica do pravic« loči od nacionalnega statusa oseb, tako da bi ljudje lahko postali uporabniki socialnih služb ne glede na kraj njihovega rojstva ali rojstva njihovih staršev. V bistvu predlagam ukinitvev monopola ministrstva za notranje zadeve nad določanjem članov in članic skupnosti in obenem dosledno uresničevanje poklica socialnega dela kot stroke človekovih pravic, torej pomoč posameznikom kot ljudem in ne kot formalnim članom skupnosti.

Metodologija

Analizirala sem prepise 19 narativnih intervjujev ter dveh fokusnih skupin⁵ s starejšimi socialnimi delavkami in delavci, ki so delovali tako v obdobju nekdanje Jugoslavije kot v samostojni Sloveniji. V besedilu sogovornike in sogovornice označujem z izmišljenimi imeni (pri intervjujih) in izmišljenimi začetnicami (pri fokusnih skupinah), tako da je zagotovljena anonimnost, čeprav vsi niso želeli anonimnosti, saj so ponosni na svoje delo. Za anonimnost vseh sem se odločila, ker prepisov intervjujev in fokusnih skupin ne podajam v celoti in je zato njihove izjave v besedilu mogoče prebrati drugače, kot bi jih napisali sami. Navajam zelo kratke odlomke njihovih pripovedi, ki jih analiziram le skozi perspektivo izbrisa.

---

4 Zelo dober prikaz socialnega dela z ženskami z začasnimi dovoljenji za bivanje ali brez njih je magistrska naloga Katje Fidler (2024).

5 V vsaki od fokusnih skupin je sodelovalo po šest socialnih delavk in delavcev. To so bile iste osebe kot v intervjujih. V fokusnih skupinah so bile teme pogovora drugače zastavljene ter poglobitev in sinteza povedanega v intervjujih.

Intervjuvanke⁶ so vse strokovnjakinje na svojih področjih, so inovatorke v socialnem varstvu, večina je bila na vodilnih položajih. Poleg predbolonjske diplome socialnega dela so opravile še druga strokovna izobraževanja. O svojem poklicu govorijo zavzeto in obenem kritično. Vse so izkazovale ponos, da so vztrajale pri socialnem delu celo svojo kariero in iskreno skrb glede prihodnosti poklica, pogojev za delo, odnosa družbe do socialnega dela ter sodelovanja z ministrstvom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. V fokusnih skupinah so debatirale o entuziazmu in razočaranjih v večdesetletni praksi socialnega dela. Poudarjale so potrebo po večji poklicni avtonomiji v obdobju socializma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in nekje do leta 2000, razvoj inovacij in projektov, ki so prešli v stalne storitve in pomen skupnostnega pristopa pri uresničevanju temeljnih človeških potreb. Graditev skupnosti je za nekatere bistvo socialnega dela in dobre družbene ureditve. Za tak pristop je bilo po besedah socialnih delavk v skupinskem pogovoru v preteklosti bistveno več splošne družbene naravnosti in možnosti v okviru centrov za socialno delo.

Opravila sem tudi dva kratka intervjuja v nevladnih organizacijah Mozaik in Društvo za nenasilno komunikacijo,⁷ v katerih sem spraševala glede pomoči ljudem brez dovoljenj za bivanje ali zgolj z začasnimi dovoljenji. Za vpogled v izkušnje izbrisanih prebivalcev in prebivalk sem upoštevala intervjuje, ki so bili del drugih raziskav (Lipovec Čebren in Zorn ur., 2011; Kogovšek in druge 2010; Rožman, 2024), zbirko kratkih zgodb Tine Perić (2024) ter magistrsko delo o doživljanju otrok izbrisanih (Lukić, 2021). Izkušnje in mnenja oseb, ki so bile izbrisane iz registra stalnih prebivalcev ali je bil izbrisan njihov družinski član (npr. eden od staršev), sicer dobro poznam iz obdobja skupnega boja za pravice izbrisanih ter dvajsetletnega druženja z manjšo skupino oseb z izkušnjo izbrisa.

Perspektiva v raziskovanju: kritična teorija socialnega dela in kritične študije državljanstva

To poglavje o izbrisu in socialnem delu je utemeljeno v kritični teoriji socialnega dela. Cilj kritične teorije (ki izhaja iz frankfurtske šole iz

---

6 Ženski slovnični spol uporabljamo kot ženski in generični, za vse spole.

7 V Mozaiku sem intervju opravila 2. 7. 2020, v Društvo za nenasilno komunikacijo pa 3. 7. 2020.

tridesetih let prejšnjega stoletja) je razčlenitev zatiralskih družbenih odnosov ter s tem prispevati k samoosvoboditvi ljudi. Njen cilj ni le pojasnjevanje, temveč preoblikovanje okoliščin, ki omejujejo človekovo svobodo in enakopravnost (Horkheimer, 1972 v McLaughlin, 2019: 309). Ocenjujem, da so socialne delavke, s katerimi smo se pogovarjale, izhajale večinoma iz te tradicije in videle socialno delo kot tisto, ki spodbuja družbene spremembe: »Ključna beseda je sprememba. Prav to me je vedno vleklo, ta pozitivna kritika, da lahko kaj naredimo, da bo bolje,« je dejala ena od intervjuvanih socialnih delavk (socialna delavka H. intervju, 11. 5. 2021).

Kritična teorija je povezana z družbenimi gibanji iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja, kot so feministična, protirasistična, gibanja ljudi z ovirami in kvir gibanja. V osemdesetih letih so ideje kritične teorije vplivale na radikalno socialno delo. Eno od tipičnih gesel tistega časa iz Anglije je: »v državi in proti njej« [*in and against the state*] (London Edinburgh Weekend Return Group, 1980 v McLaughlin, 2019: 309). Ta slogan sem navedla zato, ker poudari še danes pereč protislovni vidik državnega socialnega dela (v našem kontekstu so to centri za socialno delo), pri čemer je država videna ambivalentno: kot pravni okvir za zagotavljanje enakosti pred zakonom in hkrati zatiralsko v smislu nadzora revnih in služenja vladajočim elitam (Feldman, 2020). V zadnjih desetletjih je prevpraševanje odnosov moči v socialnodelovnih kontekstih vodilo k izpodbijanju prevlade strokovnega znanja nad znanjem »strokovnjakinj in strokovnjakov iz izkušenj« (Videmšek, 2012; Payne in Reith-Hall, 2019).

Kritična teorija razlaga probleme ljudi v povezavi z družbeno strukturo in razčlenjuje kulturne pomene, ki jih ustvarjajo dominantne skupine (na primer, brezposelni so leni, izbrisani so sovražniki slovenskega naroda ipd.). Kritično socialno delo razume širši družbeni kontekst in družbene odnose nadvlade in podrejanja, zatiralske učinke družbenih norm itd. in zato ne obtožuje uporabnikov za njihove razmere prikrajšanosti, revščine ali brezdokumentnosti. Poleg socialnega dela s posameznico poudarja pomen graditve skupnosti in nujnost transformacije družbenih odnosov, kot so povedali tudi socialne delavke in delavci v fokusni skupini: »V našem času [osemdeseta in devetdeseta leta prejšnjega stoletja] smo bolj poudarjali pomen skupine in skupnosti. To se je izgubilo in zdaj ponovno odkrivamo« (socialna delavka M., fokusna skupina, 23. 5. 2024). Drug sogovornik je glede aktivizma in graditve skupnosti dejal:

[pomembno je] graditi celoten sistem, razvijati storitve in omogočiti nevladnemu sektorju enake pogoje, financiranje. [...] Če si že prej delal aktivistično, v pionirski mladinski organizaciji in tako naprej, ti je bilo samoumevno, da si aktiven. Bilo nam je mar za skupino, skupnost in šolo (socialni delavec U., fokusna skupina 23. 5. 2024).

Socialna delavka N. je povedala podobno:

Smo družbeni delavci ob tem, ko smo socialni delavci. Pomeni, da gradimo družbo. Ta aktivizem smo prinesli iz otroštva, še posebej, če smo živeli v majhnih okoljih, kjer so bile solidarnostne akcije na dnevnem redu. Čistili smo vas, pripravljali prireditve in tako naprej. Tam se je gradila skupnost (socialna delavka N., fokusna skupina 23. 5. 2024).

Poleg kritičnega socialnega dela izhajamo iz *kritičnih študij mej* in *kritičnih študij državljanstva* (Stierl, 2019). Omenjene študije (prepletene s *študijami avtonomije migracij*) so se odmaknile od državocentrične perspektive in metodološkega nacionalizma v raziskovanju. Kritične študije mej (Balibar, 2007; Jones 2017) obravnavajo meje ne le kot teritorialne delitve med državami, temveč kot tiste, ki prečijo javne institucije in so razpršene v notranjosti držav. Meje so »nabite z raznolikimi pomeni – nikoli istimi za različne ljudi« (Soguk, 2007 v Stierl, 2019: 23). Povezane so z različnimi izkušnjami zakonov, birokracije, policije, dostopa do socialnega in zdravstvenega varstva za različne posameznike in skupine v smislu razredne, spolne in rasizirane pripadnosti.

Kritične študije državljanstva presegajo viktimizacijo oseb brez pravnega statusa: ukvarjajo z raziskovanjem *boja* za pripadnost (Isin, 2002). To pomeni videti izbrisne kot akterje družbenega gibanja, kot tiste, ki so s svojim aktivizmom (od leta 2002 dalje) spremenili družbene odnose: s samopoimenovanjem »mi smo izbrisani« so transformirali sovražno sintagmo uradnikov »vi ste izbrisani« v razkrivanje protiustavne izključitve (Beznec, 2007). Z neštetimi pričevanji o izkušnji izbrisa, protesti, javnimi zahtevami, pravnimi tožbami itd. so postali prepoznavni v javnosti, postali so »politični subjekt« (Zdravković, 2010). V današnjem času si gibanje izbrisanih prizadeva za izobraževanja o izbrisu v šolah ter so partner pri sprejemanju zakonodaje, ki naj bi odpravila izbris (Amnesty International, 2024/25).

To perspektivo razumevanja odnosov moči in obenem preseganja viktimizacije vidim kot pomembno za razvoj protirasističnega socialnega dela, katerega naloga je po mojem mnenju premišljevanje državnih procesov ilegalizacije ljudi in razvijanje vključujočih institucionalnih praks v primeru oseb brez papirjev ali z začasnimi statusi. Na ta način se etnocentrične patriarhalne vezi med posameznico oz. posameznikom in državo počasi razgrajujejo, pri čemer z državo mislim tudi na vladne službe socialnega dela. Prav to nalogo socialnega dela (sicer ne v povezavi z izbrisom, temveč glede prakse socialnega dela na splošno) je poudarila ena od socialnih delavk v fokusni skupini: »Če si strokovni delavec na področju socialnega varstva, ne moreš biti apolitičen. To pomeni, da ne moreš biti neaktiven v smislu spreminjanja sistema in prilagajanja potrebam ljudi« (socialna delavka K., fokusna skupina 23. 5. 2024).

Rasizem in strukturno nasilje

Ministrstvo za notranje zadeve je 26. februarja 1992 izvedlo ilegalizacijo 25.671 ljudi. To se je zgodilo z vednostjo takratne vlade Republike Slovenije, medtem ko prizadeti sami o tej drastični spremembi njihovega položaja niso bili nikoli uradno obveščeni (Kogovšek in druge, 2010; Pistotnik, 2021). Odvzem pravne podlage za bivanje v Sloveniji ter iz tega izhajajoče posledice za vsakdanja življenja ljudi so posamezniki in posameznice razčlenjevali in sestavljali deset let kot velikanski »puzzle«. »Kako naj bi vedela, da so še koga tako potlačili, saj sem se o tem bala spregovoriti z živo dušo,« je povedala Mirjana Učakar, aktivistka gibanja izbranih (v Rožman, 2024: 84). Izbris je danes opredeljen kot sistematična kršitev človekovih pravic (Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice 2012, Odločbi Ustavnega sodišča RS iz leta 1999 in 2003), kar je pravno dejstvo, v teoretskem smislu pa izbris opredeljujemo kot rasizem in strukturno nasilje. Rasizem je teoretski pojem za razčlenjevanje družbenega sistema, v jedru katerega so neenaki odnosi moči in predsodki in ki se odraža na strukturni, institucionalni in medosebni ravni (Kilomba 2010, Dominelli, 1997). Čeprav je rasizem stoletja v središču evropske politike že od obdobja suženjstva, kolonizacije in antisemitizma ter današnje trdnjave Evrope in antiislamizma, je pogosto viden zgolj kot obrobni fenomen, nekaj, kar naj bi bilo na površini družbenih odnosov, ne pa njihova determinanta (Kilomba, 2010).

Termin *rasizem* izvira iz besede *rasa*, ki je politično orožje in ne biološko ali etnično dejstvo. Izumljena je bila z namenom razdvajanja družbe, zlasti delitve delavskega razreda (Balibar in Wallerstein, 1991; Olson, 2002). Kot način kategorizacije in hierarhizacije ljudi se je pojem rase vpisal v državni aparat v času evropskega kolonializma na podlagi psevdoznanstvenih in bioloških definicij (povezanih z barvo kože) s političnim ciljem izkoriščanja pripadnikov »manjvrednih ras«, tj. sužnjev (Olson, 2002). Pistotnik in Brown (2018) ugotavljata, da se pojma rase in rasizma zaradi zgodovinske povezave z evropskim kolonializmom in belim naseljeništvom redkeje uporabljata za analizo družbenih odnosov na Balkanu oziroma področju nekdanje Jugoslavije. Vendar pa je tudi antisemitizem, enako kot izbris, model rasizma: gre za delitve ljudi znotraj iste skupnosti, ki niso povezane z barvo kože, temveč z težnjami po homogenizaciji znotraj moderne nacionalne države.

Moderna država, ne le izključuje, ampak te izključitve internalizira in normalizira v procesih naturalizacije (Goldberg, 2002: 9). Ta naturalizacija poteka skozi državljanstvo. Državljanstvo vzpostavlja meje države blaginje, kar pomeni meje socialnih pravic. V našem primeru je to opredeljeno v 5. členu Zakona o socialnem varstvu (1992; 2007): »[u]pravičenci po tem zakonu so državljani Republike Slovenije, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji ter tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji«. Pričevanja izbrisanih kažejo, kako ta formalna meja, ki kategorizira in hierarhizira prebivalstvo, učinkuje kot strukturni, institucionalni in medosebni rasizem. Spodnji odlomek osvetli trden birokratski zid, ki onemogoča pridobitev pravnega statusa nekdanj izbrisanim, danes pa delovnim migrantom in migrantkam (Fidler, 2024), poleg tega oriše tudi ponižujoč odnos uradnikov in širše družbe do izbrisanih:

Vrtijo me v krogu. Kot hrčka. Prideš na šalter, prineseš 15 dokumentov in ona ti reče, da moraš prinesiti še enega. Kje ga dobiš, ti ne pove. Drugič reče, naj grem po dokument v Sarajevo. Kako? S štirinajstimi leti in brez potnega lista. Osem let poslušam, da mi manjka neki papir, ki ne obstaja, pa da mi ona nekega papirja ne bo dala ali da naj počakam, ker pije kavo ... Kako naj se kosam z njimi? Sram me je, govorim potihom, komaj izgovorim svoj priimek ... [...] Ali pa, ko mi rečejo: »Pober se nazaj v Bosno.« Uradne osebe ali kdo na parkirišču. Neštetokrat so mi to rekli (Biljana Pilipović v Rožman, 2024: 32–3).

Razlago rasizma kot državno organizirane kategorizacije in diskriminacije tukaj lahko poglobimo z definicijo Grade Kilomba (2010). V svoji (avto)etnografski raziskavi vsakdanjega rasizma v Nemčiji ga definira v treh značilnostih; prvič, ustvarjanje razlike: nekdo je viden kot »drugačen« ali »različen« zaradi svoje barve kože, etnične in/ali religiozne pripadnosti. Tu se moramo vprašati, piše Kilomba (2010: 42), kdo je drugačen od koga. Ali je bela oseba drugačna od temnopolte osebe ali obratno? Nekdo postane različen, ker se razlikuje od skupine, ki ima moč, da sebe opredeli kot normo – in ta norma je belost ali dominantna etnična ali religiozna skupina. Te kategorije niso naravne ali inherentne, temveč so družbene, relacijske, odvisne od konteksta, kar zlasti pokaže primer izbrisa. Denimo že prej omenjena Mirjana Učakar, ena od izbrisanih oseb, ki je celo življenje živela na Ptujju, katere mama je bila s Ptujja (zaposlena na občini), je 26. februarja 1992, na dan izbrisa, postala »drugačna«. Torej nekdo ni različen ali drugačen sam po sebi, ampak to postane skozi proces diskriminacije oziroma rasizacije, v primeru izbrisa ilegalizacije (razlika se je vzpostavila zaradi odvzema pravnega statusa, priimka na *-ić*, ne pa barve kože). Kot o državnih kategorizacijah piše Goldberg (2002: 10), državna moč vključevanja in izključevanja ustvarja privid notranje homogenosti populacije. Antiteza heterogenosti je pripadnost skupnosti, ki naj bi izvirala iz državne homogenizacije (ibid.). Heterogenost je videna kot razdiralna, problematična. Tako je Republika Slovenija kmalu po osamosvojitvi ustvarila pravno heterogenost prebivalstva (izbris), ki jo je potem leta in leta z birokratskim aparatom vzdrževala in obenem s pomočjo policije preganjala.

Vrnimo se na definicijo rasizma, kot jo predlaga Grada Kilomba (2010). Prepoznavna ga v odnosih, ki so povezani s hierarhijo prej omenjenih konstruktov različnosti. Neka oseba ni le drugačna, ampak je ta razlika izražena skozi stigmo, ponižanje, nespoštovanje in manjvrednost. O tem so pripovedovali vsi izbrisani. Denimo, moški z izkušnjo izbrisa je povedal, da ga je nekdo od »zavednih Slovencev« prijavil policiji, čeprav je bil v Sloveniji, na svojem domu z veljavno vizo in ni bil v nobenem prekršku. »Namesto, da bi policaj [prijavo] preveril tam [na policijski postaji], je prišel k meni domov, da mi pokaže svoje ... Nekorektno je izvedel svojo dolžnost, ponižal me je. Sosedje so slišali voki-toki, odpirali vrata in poslušali. Zelo me je bilo sram ...« (izbrisani prebivalec v Rožman, 2024: 140).

Hierarhične vrednosti so naturalizirane skozi proces, v katerem so vsi pripadniki in pripadnice določene skupine videni enako (npr. kot kriminalni, neodgovorni, agresivni, eksotični, brez izobrazbe, leni itd.). Ustvarjanje razlike v povezavi z hierarhizacijo oblikuje predsodek. To Kilomba (2010) opredeljuje kot drugo značilnost rasističnih odnosov. In kot tretjo značilnost rasizma avtorica navaja odnos moči (moč je povezana z zgodovinsko, politično, družbeno in ekonomsko nadvlado določenih skupin). Torej kombinacija predsodkov in moči je rasizem, globalni primer je bela nadvlada, lokalni pa izbris (ibid.: 40).

V obdobju izbrisa kot tudi danes je celoten družbeni kontekst prepreden z državnim, institucionalnim in medosebnim rasizmom. Izbris vidimo kot najbrutalnejšo državno vodeno diskriminacijo in najoprijemljivejši vidik sovraštva do ljudi iz republik nekdanje Jugoslavije. Izbris iz registra stalnega prebivalstva se je začel kmalu po osamosvojitvi Slovenije, torej v obdobju, za katerega je značilno simbolno in politično ločevanje Slovenije od preostalih republik nekdanje Jugoslavije (Kuzmanić, 2000). Ti prostori in ljudje so bili videni v izrazito negativnih pojmih »Balkana« (Zaviršek in Rajgelj, 2018). Skladno s tem so bili vsi priseljeni iz republik nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci, četudi so bili rojeni v Sloveniji, vse bolj konstruirani kot nezaželeni tujci. Sovraštvo, prezir in diskriminacija so se nanašali tudi na tiste, ki so ob osamosvojitvi Slovenije pridobili slovensko državljanstvo (Zorn, 2007). Pisateljica Tina Perić, katere oče je bil izbrisan, v svojem avtobiografskem romanu opisuje doživljanje širšega družbenega konteksta izbrisa:

Ko sem pisala službene maile, sem se pri podpisu večkrat po tihem vprašala, a res ne bo ta ena črtica na črki v mojem priimku [ć] mogoče zmotila naslovnika. Kakšen vtis bo naredila namesto mene? A ji bo uspelo zamajati predstavo o mojih sposobnostih, izobrazbi, delavnosti? Bom manj zaupanja vredna? (Perić, 2024: 52).

Čeprav sem zgoraj napisala, da je bil izbris najbrutalnejša oblika diskriminacije in najoprijemljivejši vidik rasističnega sovraštva, pa je bil tako za izbrisane kot za širšo javnost sprva popolnoma netransparenten. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je nejasnost izbrisa ljudem izredno otežila reševanje situacije. Večina intervjuvanih socialnih delavk v naši raziskavi je povedala, da se o izbrisu takrat ni nič vedelo in da se z izbrisanimi niso srečevale, marsikatera oseba z izkušnjo izbrisa pa, da so jih preplavljali občutki sramu in krivde povezani

z dejstvom, da so bila dovoljenja za prebivanje odvzeta tajno, tako da prizadeti ne sebi ne drugim niso mogli pojasniti, za kakšen ukrep je pravzaprav šlo (gl. zgoraj navedena citata Biljane Pilipović in izbrisane prebivalca). Ponazorimo občutke krivde in sramu še z eno izjavo osebe, ki je preživela izbris: »Ni bilo stvari, ki je jaz ne bi takrat poskusila, da bi dobila državljanstvo. Večina ljudi ni vedela za to situacijo. Bilo me je sram, čeprav nisem bila nič kriva« (Tatjana v Zorn, 2010: 22). Tina Perić (2024: 95–6) je prikazala, kako se je zaradi vseh različnih zavračanj njen oče (izbrisan), stalno počutil krivega:

Malha krivde, ki mu jo je naprtila okolica in delno tudi sam, je mojega fotra popolnoma ohromila. Krivda, ker je bil Srb, krivda, ker je delal v JNA, krivda, ker je bil izdajnik srpskog naroda, ker se ni šel dol borit, po drugi strani krivda, ker je ostal, zaprosil za papirje, v Sloveniji, bil zavrjen, ker je kriv, ker je Srb, ker je na -ić, ker je kriv, in je kriv in je kriv in je kriv.

Odvzem pravne podlage za prebivanje in delo sta vplivala na družinsko življenje, gibanje oseb, materialno preživetje, dostop do javnih ustanov, psihično počutje. Naslednji odlomek intervjuja z osebo, katere oče je bil prav tako izbrisan, ponazori kompleksnost izbrisa na več ravneh – od konstrukcije priseljenih družin kot »tujih«, kriminalizacije in izkoriščanja izbrisanih, načina ravnanja s stigmo do materialnih načinov preživetja:

Začenjam se zapirati vase. Včasih sem bila vesel otrok, potem postanem vse bolj zagrenjena. Imam občutek, da moram biti tiha in neopazna, saj se mi bo sicer zgodilo nekaj slabega. Starši mi sporočajo: »Mi smo tukaj tujci, tako da psssst. Naredi, kar ti rečejo, ne buni se, bodi tiho, bodi pridna in boš lažje prišla skozi življenje.« [...]

Fotr je bil izbrisan enajst let. Doma ga ni bilo po dva, tri tedne skupaj, ker je hodil fušat v tujino. Ko je bil tukaj so bili pa problemi. Vsake tri mesece se je moral javiti na policiji. Ni imel niti zdravstvenega zavarovanja niti stalnega prebivališča. Delal je na črno, zato so ga delodajalci izsiljevali. [...] Bil je tarča žalitev in pritiskov. Ti pritiski... To je nosil domov... (hči izbrisane prebivalca v Rožman, 2024: 53).

Brez pravne podlage, tj. dovoljenja za prebivanje, ljudje niso imeli ne socialnih, ne zdravstvenih, ne vseh drugih pravic, ki so jih do izbrisa

imeli in ki so temelj družbene kohezivnosti in pravne države. Mnogi so živeli ilegalizirano življenje več let, celo desetletji ali so podaljševali dovoljenja za začasno prebivanje, kar je uničevalo njihovo dostojanstvo, zdravje, medosebne odnose in možnosti preživetja, kot kaže tudi zgornji citat. Bili so kriminalizirani, kar vključuje tudi stalno javljanje na policiji. Dejstvo, da niso imeli pravice do dela, ne pomeni, da niso delali, kot je povedala hči izbrisane prebivalca v zgornjem odlomku, temveč, da so bili na milost in nemilost prepuščeni delodajalcem – redki so jim bili v pomoč (npr. glej zgodbo Irfana Beširovića v Rožman, 2024), večinoma pa so izbrisani opisovali ekstremno izkoriščanje.

V spodnjem odlomku pripovedi o izbrisu se Katarina Keček⁸ spominja, kako se je zanjo vse skupaj (izkoriščanje delodajalcev, izguba družinskega stanovanja in družine, ki se je leta 1991 odselila v Srbijo) izteklo v brezdomstvo:

Naredim si omaro iz kartona, jo pritrdim na kolo in se tako vozim po Ljubljani. Poleti spim zunaj, v Tivoliju. In delam. Delam vse živo. Na črno, na študentske napotnice drugih, kakorkoli in karkoli, legalno ali nelegalno, vseeno, in ko ugotovijo, da nimam zaledja, mi večkrat ne plačajo. Nikoli ne zaslužim dovolj, da bi imela streho nad glavo in bila sita. Odločiti se moram za eno ali drugo (Katarina Keček v Rožman, 2024: 232).

Enako kot Sara Pistotnik (2021; Pistotnik in Brown, 2018) tudi sama izbris opredeljujem tako s pojmi rasizma kot strukturnega nasilja. Rasizem, poleg mikroagresiji (medosebna raven) učinkuje tudi na strukturni ravni, kot smo že navedli zgoraj, torej rasizem *je* strukturno nasilje, vendar pa je slednji pojem širši, saj vključuje tudi druge vrste posrednega nasilja (povezano s spolom, seksualnostjo, oviranostjo, starostjo, družbenim slojem itd.). Galtung (1969), ki je ta pojem uvedel v sociologijo, povezuje strukturno nasilje s socialno nepravilnostjo in ga opredeli kot tisto, ki je vgrajeno v družbeno strukturo in institucije. Če je ljudem onemogočeno zadovoljevanje osnovnih potreb (denimo, da so lačni), čeprav bi se bilo temu mogoče izogniti, lahko to opredelimo s pojmom strukturnega nasilja (ibid.). Strukturno nasilje in rasizem oba učinkujeta kot neenako razmerje

---

8 Katarina Keček (2024) je tudi sama napisala knjigo o izbrisu z naslovom *Okupatorjeva hči*.

moči in neenake življenjske priložnosti (Galtung 1969: 171; Pistotnik 2021). »Od nekdanj smo bili delovni ljudje. Če ne bi bili izbrisani, bi imeli vsaj še dve stanovanji. Hčerki bi končali boljši šoli in imeli boljši službi. Bili sta brihtni. Starejša bi bila verjetno zdravnica« (Obrad Pilipović v Rožman, 2024: 256). Ta citat smo navedli kot ponazoritev razlike »med potencialnim in dejanskim, med tem, kar bi lahko bilo, in tem, kar je« (Pistotnik, 2021: 21). Biljana Pilipović (v Rožman, 2024: 34) je izgubljena leta in priložnosti izrazila z naslednjimi besedami: »Občutek imam, da lahko ustvarim karkoli, a sem dvajset let v zaostanku.« Večkrat se je zgodilo, da so zaradi izbrisa otroci morali delati – če ne bi bili izbrisani, se to ne bi zgodilo (gl. na primer zgodbe Sulejmana Sabljakovića, Ratka Stojiljkovića, Biljane Pilipović, Andreja Benkovića v Rožman, 2024). O tem govori tudi naslednji odlomek:

Imam štirinajst let. V nosnice mi švigne vonj po perutnini ... Piščanec pri piščancu, nešteto piščancev. Nalagamo jih v kamione. Kar osem jih napolnimo. Delamo ponoči, ker takrat živali niso živahne. Utrujena sem, a vem, da bom prišla k sebi, saj vem, za kaj delam. Dobim pet evrov na uro, zaslužim jih 40 na noč in sem vesela, saj si bom lahko kupila zvezke za šolo (Milijana Kostić Bjegović v Rožman, 2024: 46).

Strukturno nasilje se utelesi kot niz negativnih, škodljivih dogodkov, ki so povezani z neenakimi možnostmi, razočaranjem, ponižanjem (odvzem pravice do dela, socialne pomoči, nezmožnost iti na pogreb staršev, pretrgane družinske in druge medosebne vezi ipd.) (Pistotnik, 2021; Kogovšek in druge, 2010; Lipovec Čebren in Zorn, ur., 2011). Denimo Mirjana Učakar (v Rožman, 2024: 90) je izgube izbrisanih povzela z besedami:

Joj, koliko ljudi nam je že pomrlo. Rak, samomor ... In kaj vse so preživeli otroci. Izbris ti zastrupi vse dele življenja. [...] Iz našega kroga ne poznam otrok, ki bi šli normalno skozi življenje. Težave imajo v odnosih ali v šoli. Vsem se nekje zalomi.

Ilustrativno in obenem natančno je posledice izbrisa kot strukturnega nasilja – tistega, kar bi lahko bilo, pa se ni zgodilo v nasprotju s tem, kar se je dejansko zgodilo – povzel Goran Vojnović v spremni besedi k romanu Tine Perić:

Izbris ni to, kar lahko vidimo tukaj in zdaj, izbris je čas, ki je nepovratno zamujen, je preteklost, ki je ni bilo. Izbris je prav tistih minulih, zamujenih dvajset let, v katerih je bilo za to družino vse drugače, kot pa bi lahko bilo. Ali bolje rečeno, kot bi moralo biti (Vojnović, 2024: 158).

Pravica do pravic

Večina ljudi lahko gre kamorkoli in se potem vrne domov. Jaz pa ne pripadam nikamor (Angelina Kozić Zejak v Rožman, 2024: 283).

Izbrisani so doživeli preganjanje, ker so bili videni kot »Neslovenci«, »čefurji« ipd. in ker jim je bila odvzeta pravna podlaga za bivanje. Oboje je povezano s pripadnostjo oziroma izključenostjo iz skupnosti. O tem je pisala Hannah Arendt (2003) v *Izvorih totalitarizma*, kjer je uresničevanje človekovih pravic povezala s pripadnostjo skupnosti. Navajamo nekoliko daljši odlomek, ki je še vedno temelj poznejših akademskih diskusij na to temo:

Osnovni odvzem človekovih pravic se sprva in nadvse kaže v odvzemu prostora v svetu, ki naredi mnenja pomembna in dejanja učinkovita. Nekaj veliko bolj temeljnega kot svoboda in pravičnost, ki sta pravici državljanov, je ogroženo, kadar pripadnost skupnosti, v katero se rodiš, ni več dana sama po sebi in nepripadnost ni več stvar izbire, ali ko si postavljen v situacijo, kjer, razen če zagrešiš zločin, ravnanje drugih s teboj ni odvisno od tega, kaj storiš in česa ne. Ta skrajnost, in nič drugega, je situacija ljudi, ki so oropani človekovih pravic. Niso oropani pravice do svobode, temveč pravice delovanja; ne pravice misliti o vsem, kar želijo, temveč pravice mnenja. Privilegiji v nekaterih primerih, večinoma pa krivica, blagoslov in poguba se delijo naključno in brez vsake zveze s tem, kar storijo, so storili, ali bi lahko storili (Arendt, 2003: 377).

S tem citatom poskušamo povezati zgornje poglavje o strukturnem nasilju in rasizmu s pojmom »človekovih pravic« oziroma »pravice do pravic«, kar je povezano s pripadnostjo organizirani skupnosti (državi) in občutku pripadnosti nasploh. Rasizem pomeni izgubo človekovih pravic, saj, kot piše Arendt, »ravnanje drugih s teboj ni odvisno od tega, kaj storiš in česa ne«, odvisno je od tega, kdo si (npr. izbrisan, migrant, Bosanec itd.). Ko izgubimo zaščito države,

izgubimo človekove pravice, kot kaže tudi primer izbrisa (Arendt, 2003; Benhabib, 2010). Torej v »državocentričnem« mednarodnem redu je naš pravni status odvisen od tega, ali nas štiti najvišja oblast, ki nadzoruje teritorij, na katerem bivamo, in izdaja dokumente, do katerih smo upravičeni (Benhabib, 2010: 51). Seyla Benhabib (2020: 53) je misli Hannah Arendt strnila takole: »Status osebe, ki je nosilka pravic, je odvisen od pripoznanja njenega članstva.« Benhabib je nadaljevala razpravo »pravice do pravic« (Arendt) pri čemer je razčlenila in izpostavila dva pomena tega pojma. Prvi je »pripoznanje članstva v neki človeški skupini« kot moralni imperativ, da drug drugega prepoznamo in obravnavamo kot človeka. Drugi pomen pa poudari civilnopravni vidik, torej določene pravice v trojnem odnosu »med osebo, ki je upravičena do pravic, drugimi, ki s to obveznostjo dobijo dolžnost, ter varstvom te zahteve po pravicah in njenim uveljavljanjem prek nekega postavljenega pravnega organa, največkrat države in njenega aparata« (Benhabib, 2010: 53). Ta državni aparat so tudi službe socialnega dela.

Izbris je bil državni ukrep izključevanja iz skupnosti v obeh zgornjih pomenih. V pričevanjih oseb z izkušnjo izbrisa se prepletata obe naraciji, občutek izključenosti, »da ne spadajo nikamor« ter posledice odvzema pravnega statusa za različna življenjska področja (nedostopnost socialnih in zdravstvenih pravic ter delovnega dovoljenja, izpostavljenost policijski obravnavi, deportacijam, onemogočanju prehajanja državne meje itd.).

Izguba državljanskih pravic (oziroma v primeru izbrisa dovoljenja za stalno prebivanje) je, kot je poudarila Hannah Arendt (2003), za njo pa Benhabib (2010), Agamben (2004) in mnogi drugi, identična izgubi človekovih pravic. Begunec oziroma oseba brez statusa je »'človek pravic', njegova prva in edina realna pojavitev brez maske državljana, ki ga nenehno zakriva« (Agamben, 2004: 142). Torej figura begunca – v našem primeru izbrisanega – naj bi utelešala človeka pravic *par excellence*, vendar namesto tega »označuje radikalno krizo tega pojma« (ibid.: 137). Arendt je to razložila z naslednjimi besedami:

Zasnova človekovih pravic, ki temelji na domnevnem obstoju človeškega bitja kot takega, se je podrla isti trenutek, ko so se tisti, ki so izjavljali, da vanjo verjamejo, prvič soočili z ljudmi, ki so v resnici izgubili vse druge lastnosti in posebne odnose – razen tega,

da so bili še vedno ljudje. [...] Če človeško bitje izgubi svoj politični status, naj bi po implikacijah prirojenih in neodtuljivih človekovih pravic prišel v natanko takšno situacijo, kot so predvidele deklaracije takšnih splošnih pravic. Dejansko pa se zgodi ravno obratno. Zdi se, da je človek, ki ni nič drugega kot človek, izgubil točno tiste lastnosti, zaradi katerih ga lahko drugi ljudje obravnavajo kot sočloveka (Arendt, 2003: 380-1).

V tem paradoksu prepoznavam socialno delo – deklarira se za poklic človekovih pravic, vendar se na centrih za socialno delo ne ukvarjajo z osebami brez dokumentov: tistim, ki so jim preostale zgolj človekove pravice, socialne delavke ne morejo pomagati. To prikazuje spodnji odlomek intervjuja z izbrisano osebo:

Nisem se mogla zaposliti, bila sem brez zdravstvenega zavarovanja, brez vsega. Saj je socialna delavka Marija klicala vsepovsod, če bi mi lahko na kakršen koli način kje pomagali. Ampak nikjer nič. Če te pa ni. No, sicer oni vejo, da si, ampak te ni. Ne obstajaš. Živela sem v večnem strahu, kako bo jutri, če bomo imeli kaj za jesti, če bom lahko plačala položnice (Rižnar in Slavica, 2011: 104).

Nadalje je izguba pravnega statusa vselej povezana s kriminalizacijo in policijskim pregonom (Dedić in druge, 2003; Lipovec Čebon in Zorn, ur. 2011; Kogovšek in druge, 2010; Rožman 2024). Tako Arendt (2003) kot Agamben (2004) navajata, da so Jude, preden so jih zaprli v koncentracijska taborišča, najprej denacionalizirali – odvzeli so jim državljanški status. To so storili z nürenberškimi zakoni o »državljanstvu rajha« in »varstvu nemške krvi in časti«, in sicer so »nemške državljanke razdelili na polnovredne državljanke in državljanke druge kategorije [...]« (Agamben, 2004: 143).⁹ Bistvo, ki ga tu hočem poudariti je, da zgodovinsko in strukturno gledano, izguba državljanstva oziroma dovoljenja za stalno prebivanje (enako pa je tudi v primeru iskalcev zatočišča) pomeni izpostavljenost

9 Tudi prvi slovenski Zakon o državljanstvu ob nastanku samostojne Republike Slovenije leta 1991 je predvidel dva načina pridobitve državljanstva in s tem dve kategoriji državljanov: 1) po načelu *ius sanguinis* brez vloge za državljanstvo (avtomatično nadaljevanje statusa državljanja) in 2) na osnovi vloge za državljanstvo za priseljene (načelo *ius soli*). Državljanstva, pridobljenega po prvem načinu (39. člen Zakona o državljanstvu), ni (bilo) mogoče odvzeti, po drugem načinu (*ius soli*), vsebovanem v 40. členu, pa ga je bilo teoretično mogoče odvzeti oziroma vloge ne odobriti (to zadnje se je zgodilo nekaterim izbrisanim) (Zorn, 2007).

policiji in arbitrarnemu zapiranju v kamp, taborišče, center za tujce itd., kakorkoli imenujemo zapor onstran varovalk sodišč in kazenskega prava (gl. Zorn, 2006). Pri izbrisanih je to pomenilo zapiranje v center za tujce, privedbo na policijsko postajo, zastraševanje in dejanske deportacije v republike nekdanje Jugoslavije ali predajo hrvaških policistom na slovensko-hrvaški meji. Stalen strah pred policijskim pregonom ponazorimo s pričevanjem Obrada Pilipovića (v Rožman, 2024: 252): »Delal sem cele dneve. Medtem ko sem bil v službi tudi med vikendom, sem razmišljal ... Bodo hčerki in žena še v stanovanju, ko se vrnem domov? Ali pa bodo odpeljali mene in one ne bodo vedele, kje sem ...«.

Nekatere je bilo strah, da jih bodo zaprli, druge so dejansko zaprli v center za tujce, ustanovo za ilegalizirane ljudi. O tem je pripovedoval Sulejman Sabljaković, katerega cela družina je bila izbrisana (poleg njega tudi žena in hčerka):

Šel sem iz zavora [centra za tujce] v hišni zapor ... Pred odhodom sem moral stopiti ob zid, da so me fotografirali in mi povedali, da lahko grem, a da moram biti ves čas doma. Niti do trgovine in banke nisem smel iti, le do ceste sem lahko šel peš in vsakega sedmega v mesecu sem se moral javljati policiji v Domžalah (Sulejman Sabljaković v Rožman, 2024: 206).

Z vidika socialnega dela moramo na tem mestu opozoriti na različne izkušnje in videnja policije – v očeh izbrisanih policija ni pomenila in za mnoge še vedno ne pomeni zagotavljanja varnosti pred nasiljem, temveč grožnjo deportacije ali izzivanje travmatičnega spomina na policijski pregon. Kot so poudarili v gibanju *Black Lives Matter* in v akademskih raziskavah, je rasizem vedno povezan s kriminalizacijo (Phelps in drugi, 2021; Davis, ur. 2017). Izbrisani, begunci, migranti, temnopolti, muslimani itd. (zlasti osebe moškega spola) so v diskurzih in praksah varnostnizacije konstruirani kot nevarni, povezani s kriminalom ipd. Ne zaradi tega, kar so storili ali kar bi lahko storili, kot sem že napisala, ampak zaradi tega, kar nespremenljivo so (Drugi, tujci, temnopolti, nekdo, »ki ne spada zraven«). Izbrisani in druge osebe brez papirjev pa so – zaradi državnih procesov ilegalizacije – nenazadnje v administrativnem prekršku in zato prepuščeni policijski obravnavi. Republika Slovenija je ljudi potisnila v brezpraven položaj, potem pa jih je ravno zaradi te brezpravnosti preganjala.

Biljana Pilipović (Rožman, 2024: 33), ki jo je, kot mnoge izbrisane, preganjala policija, je opisala svoje videnje policije danes.

Bila sem že v situacijah, ko sem bila tarča nasilja, ampak kako naj njih [policijo] prosim za pomoč? Prišli so na vrata našega stanovanja in me, staro enajst let, spraševali, kje je moje stalno bivališče. Hoteli so me izgnati iz države, zdaj pa naj jih prosim za pomoč? Policije nimam kaj klicat!

Gibanje *Black Lives Matter* je v množičnih protestih proti policijskemu nasilju (zlasti po uboju Georga Floydja leta 2020) problematiziralo institucijo policije in zahtevalo preusmeritev sredstev od policije v pedagoške, socialne in zdravstvene poklice (Baines, 2022). Logično je, da je zahteva po prenehanju financiranja policije izšla iz gibanja *Black Lives Matter*, saj so tarča policijske represije nesorazmerno pogosto temnopolti moški. Kot je dejal aktivist in novinar Gary Younge (2020) v videu *Black Lives Matter and the Question of Violence*: »Ko pokličeš državo [policijo], pričakuj nasilje.« Belopolte osebe z evropskimi potnimi listi nimamo izkušnje policijskega rasnega profiliranja, zato zlahka svetujemo, denimo, ženskam brez dovoljenja za stalno prebivanje in drugim osebam, ki doživljajo rasizem, naj v primeru spolnega ali intimnopartnerskega nasilja pokličejo policijo. V tem smislu vidimo zgornjo izjavo izbrisane osebe »Policije nimam kaj klicat!« pomembno za razumevanje odnosa različnih skupin ljudi do omenjene institucije.

Socialno delo in pravni statusi ljudi

Kot kažejo zgornji primeri policijskega preganjanja ali strahu pred njim, policija varuje meje skupnosti ne le na meddržavni teritorialni meji, temveč tudi znotraj države. Na drugačen način meje skupnosti varujejo socialne delavke, zaposlene v državnih službah (centrih za socialno delo), in sicer zato, kot sem že večkrat navedla, ker so vezane na Zakon o socialnem varstvu, po katerem so upravičenci formalni člani skupnosti (državljeni, tujci z dovoljenjem za stalno prebivanje, osebe z begunskim statusom in statusom humanitarne zaščite). Zaradi izvajanja pooblastil države, nadzora, in ker se pogosto ukvarjajo z ljudmi, ki so revni (podobno kot policija), socialnim delavkam v Angliji slabšalno rečejo »mehki policaji« [*soft cops*] (Baines, 2022).

V nasprotju z omenjenim videnjem državnega socialnega dela kot zatiralskega in nadzorniškega pa so socialne delavke v naši raziskavi označile »zlato dobo« socialnega dela od konca osemdesetih do konca devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko »je bila družbena klima drugačna«, ko »ni bilo tako zategnjeno in ljudje so lahko svodno mislili in [na centrih za socialno delo] delali tudi ustvarjalno« (socialni delavec L., fokusna skupina 23. 5. 204). Tudi druge sogovornice so se omenjenega obdobja spominjale s pozitivnim navdihom:

Med 1990 in 2000 imam tudi jaz izkušnjo, da je bilo to obdobje valilnica dodatnih programov, ki smo jih ustvarjali na centrih za socialno delo. Potem so šli mnogi v nevladni sektor, ampak centri smo bili tisti, ki smo s temi programi začeli na podlagi potreb in znanja (socialna delavka G. fokusna skupina, 23. 5. 2024).

»Imela sem občutek, da spreminjamo svet,« je dejala ena od socialnih delavk (N., fokusna skupina, 23. 5. 2024). Podobno so glede svobode v devetdesetih letih in možnosti za spremembe povedali tudi drugi, denimo: »Kapitalizem nas je, socialne delavce, pustil pri miru še cela 90-ta leta. Takrat še ni bilo pritiskov [kot so danes]. Po mojem mnenju smo bili takrat najbolj svobodni« (socialni delavec N., fokusna skupina, 23. 5. 2024).

Ironija je, da je bilo obdobje največje svobode in avtonomije poklica na centrih za socialno delo obenem obdobje največjih travm za izbrisane in njihove družine. Kot smo napisali zgoraj, meje učinkujejo zelo različno za različne skupine ljudi – nekateri jih sploh ne opazimo, medtem ko drugim povzročijo življenjsko tragedijo. Rečeno še drugače, čeprav so socialne delavke poročale o možnostih za spreminjanje družbenih odnosov ter »razcvetu« socialnih služb in projektov v devetdesetih letih, pa niso zaznale sistematične izključenosti izbrisanih. To je posledica a) kompleksnih družbenih sprememb, o katerih bomo razpravljali v nadaljevanju; b) nejasnosti izbrisa, kot smo pojasnili zgoraj; c) nevidnosti brezdokumentnih ljudi v Evropi ter; d) s tem povezane obrobnosti te teme v socialnem delu. Rada bi poudarila, da je izbris iz registra stalnega prebivalstva sicer vezan na Slovenijo, vendar to še zdaleč ni edina situacija ilegalizacije ljudi v Evropi. Zavrtnjeni prosilci za azil in migranti, ki nimajo dovoljenja za bivanje in delo oziroma jim je to dovoljenje poteklo, se znajdejo v enaki ali podobni brezpravni situaciji. Po najnovejših ocenah *The Irregular Migrant Population in Europe* (Kierans, Vargas-Silva, 2024)

je v obdobju med letoma 2016 in 2023 v 12 evropskih državah (Avstrija, Belgija, Finska, Francija, Nemčija, Grčija, Irska, Italija, Nizozemska, Poljska, Španija in Združeno kraljestvo) živelo med 2,6 milijona do 3,2 milijona brezdokumentnih migrantov (največ v Veliki Britaniji in Nemčiji, najmanj na Finskem). Enake ocene so navedli za obdobje med 2000 in 2008. To so ocene števila priseljencev brez papirjev, ki predstavlja manj kot odstotek celotnega prebivalstva v omenjenih evropskih državah. Ta odstotek je le nekoliko manjši od odstotka izbrisanih v Sloveniji (izbrisanih je bilo nekaj več kot en odstotek prebivalstva). V nadaljevanju bo prispevek posvečen odzivu socialnih služb pri obravnavi oseb brez papirjev, in sicer bom najprej navedla tuje raziskave na to temo.

Ena od avtoric, ki se ukvarja s socialnim delom v povezavi z ilegalizacijo, je Beth Humphries (2004). Njen osrednji argument je, da socialno delo ne bi smelo sodelovati v nadzoru priseljevanja (nadzor priseljevanja razume široko v povezavi z dostopom do javnih storitev in pravic). Sodelovanje socialnih delavk pri nadzoru migrantk (tj. upoštevanje formalne pripadnosti kot kriterija pomoči) je umestila v širši družbeni kontekst *zasuka socialnega dela v avtoritarno smer* zlasti v zadnjih dveh desetletjih, kar se odraža v zahtevah po merjenju učinkov in menedžerskem upravljanju služb socialnega varstva. Sodelovanje v določenih oblikah avtoritarizma odvzema socialnemu delu njegov radikalni in transformativni potencial (ibid.). Nezadovoljstvo s takim razvojem socialnega dela so izrazile tudi socialne delavke v fokusni skupini naše raziskave:

Bojim se, da izgubljam, kar je bilo priborjeno. Jezi me, da nismo več sposobni stopiti skupaj in se skupaj boriti za pravice. Premalo je skupinskega naboja. Bo treba v partizane, je enkrat rekla Gabi [Čačinovič Vogrinčič], sicer v nekem drugem kontekstu: 'Bomo šli pa nazaj v gozdove.' To bo zgleда potrebno, če želimo narediti konec jemanju pravic (socialna delavka K., fokusna skupina 23. 5. 2024)

Beth Humphries (2004) stroki socialnega dela očita, da se ne ukvarja s pojmom meje. Socialne delavke večinoma ne prevprašujejo niti notranjih (v državi) niti zunanjih mej (med državami) – z drugimi besedami ilegalizacija ni tema socialnega dela in tako socialne delavke pogosto niso zaveznice oseb brez dokumentov, saj jih ne prepoznajo kot uporabnike socialnih služb. To smo opazili tudi v slovenskem kontekstu: kot sem navedla zgoraj, izbrisani niso iskali

pomoči na centrih za socialno delo; in tako je bil krog nevidnosti sklenjen.

V primerjavi s teoretsko razpravo Humphries je raziskava Sophie Andreette (2019) etnografska. V svojem šestmesečnem terenskem raziskovanju v štirih centrih za socialno delo v Belgiji je spremljala odločanje socialnih delavk pri vlogah za denarno socialno pomoč osebam brez statusa. Opazila je oboje: tako omejevanje dostopa do pomoči kot pomoč brezdokumentnim migrantom (zavrženim prosilcem za azil), torej je šlo za različne interpretacije zakona. To je razložila z različnimi osebnostnimi lastnostmi socialnih delavk. Tu mi pridejo na misel različne izkušnje izbrisanih na centrih za socialno delo. Denimo Ana Mezga, ena od izbrisanih oseb, je poročala o uspešni rešitvi njene prošnje, ko je zamenjala socialno delavko:

Stvari so se zapletale tudi pri socialni delavki, kjer sem vlagala prošnje za prehrano. Nekega dne me je poklicala ter mi sporočila, da naslednjih 18 mesecev nimam pravice vlagati prošenj. Pa veste, kaj meni takšna pomoč pomeni? Biti 18 mesecev brez. Kako? Kaj sem spet naredila? [...] Čez nekaj časa sem naletela na drugo socialno delavko. [...] Gospa je videla, da pomoč nujno potrebujem, in se zatopila v računalnik. Premetala je nekaj papirjev in parkrat vzdihnila in mi nato dala navodila za občinsko pomoč. Neverjetno. Dobili smo 200 evrov pomoči. Res neverjetno! Koliko lahko ljudje naredijo zate, če le želijo. Kakšna sreča, da sem takrat naletela nanjo. Sreča. Ta je popolnoma odvisna od drugih (Simončič in Mezga, 2011: 44).

Sophie Andreette je odločanje o denarni pomoči opredelila kot *študij državnosti* [*study of statehood*], saj socialne delavke na dnevni ravni udeležujejo izključenost ali pripadnost (in s tem povezan dostop do pravic) pri čemer svoje odločitve *pravno* argumentirajo. Razpete so med tri lojalnosti: delodajalca oz. državo; uporabnike; in socialno-delovne vrednote. Silvia Staub-Bernasconi (2011) je to prepletenost imenovala trojni mandat socialnega dela. Pomoč nedokumentiranim migrantom je v nasprotju z lojalnostjo državi, od katere imajo socialne delavke pooblastilo za delo in plačo (Andreetta, 2019). Socialne delavke različno interpretirajo zakonodajo, na njihove odločitve pa vplivajo tako strokovno znanje kot čustva do uporabnic.

Nekoliko drugače o problemih lojalnosti pisala Jessica H. Jönsson (2014). Identificirala je tri pozicije socialnih delavk na

Švedskem: 1) konformistična oziroma pasivna (krivda za brezdokumentnost je pripisana ljudem samim, socialne delavke se ne poglobljajo v vzroke); 2) kritična (socialne delavke izzivajo norme in pravila, uveljavljena v socialnem delu); in 3) pravnoimprovizacijska (socialne delavke pravzaprav ne vidijo konflikta med potrebami uporabnic in umeščenostjo državnega socialnega dela, saj se sklicujejo neposredno na mednarodne konvencije otrokovih in človekovih pravic). Primer Milijane Kostić Bjegović (v Rožman, 2024: 47) kaže obratno: prepuščenost otroka v stiski samemu sebi, brez sklicevanja na konvencijo o otrokovih pravicah in brez pravne improvizacije: »Vsi jedo kosilo, jaz pa čakam v učilnici ali grem domov ... Včasih imam prijatelje. Potem izvejo za izbris, Srbijo, Kosovo ... Postanem čefurka in potem nimam več prijateljev«.

Kot je ugotovila Jönsson (2014), so nekatere socialne delavke pripravljene kršiti zakon in zaobiti ustaljene načine pomoči – ne kot del redne prakse – temveč *kot opozorilo*, da praksa ni skladna z deklaracijami človekovih pravic. Avtorica zagovarja pravnoimprovizacijski pristop kot najbolj skladen z etiko socialnega dela, ob tem pa poudari, da socialnim delavkam pogosto manjka znanja o mednarodnih konvencijah in »luknjah« v zakonih. Zato področje socialnega dela z nedokumentiranimi migranti oziroma osebami brez pravnega statusa imenuje »globalni družbeni problemi« (ibid.). Izhaja iz *Izjave o globalnih standardih in etičnih načelih v socialnem delu* in opozori, da v socialnem delu ni smernic za delo z nedokumentiranimi osebami. Menim, da bi morala ena od smernic vključevati zavzemanje za prenehanje brezdokumentnega položaja, torej učinkovita pomoč pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje in delo za vse, ki to želijo. Druga smernica pa bi bila socialno delo z ljudmi kot takimi onstran pravnih statusov. Tako bi socialno delo dejansko postalo poklic *človekovih pravic*. Ti dve načeli bi socialno delo tesneje povezali s protirasističnimi gibanji.

Smernice za socialno delo z osebami brez dokumentov obravnava na primer Aranze Torres (2014), ki se sklicuje na ameriško zvezo socialnih delavk (*National Association of Social Workers – NASW*). Po njihovem etičnem kodeksu je diskriminacija na podlagi pravnega statusa prepovedana. Tako v Sloveniji kot drugje po svetu (denimo v Kanadi, ZDA, evropskih državah) poleg državnih socialnih služb obstaja tudi socialna pomoč na lokalni ravni, v okviru občin in nevladnih organizacij, kjer pomoč navadno ni vezana na državljanstvo in

druge statuse, ki jih priznava država. V nevladnih organizacijah, kot so Slovenska filantropija, Mozaik, Društvo za nenasilno komunikacijo, Ambasada Rog, Delavska svetovalnica itd. osebam nudijo pomoč in storitve ter skupaj z njimi gradijo skupnost ne glede na pravni status iskalcev pomoči.

Marry-Anne Karlsen (2021) je nadzor migracij in dostop do socialnih in zdravstvenih storitev raziskala na Norveškem. Podobno kot zgoraj omenjena Sophia Andrettee (2019) je z etnografskim pristopom spremljala, kako se v zdravstvenih domovih in socialnih službah odločajo zaposleni, ko imajo pred sabo osebo brez statusa (denimo zavrženega prosilca ali prosilko za azil). Njeno teoretsko izhodišče je Agambnovo pojmovanje (ne)vrednosti življenja in izjeme (ta se nanaša na vključevanje in izključevanje iz države oziroma družbe) ter Foucaultovo razumevanje vladnosti (*governmentality*). Vidik vladnosti se zdi skladen z zgoraj omenjenim študijem državnosti (*study of statehood*) pri Andrettee. Tudi Karlsen opazi raznolika in razpršena odločanja zaposlenih v javnih zdravstvenih in socialnih organizacijah o dostopu do pravic in s tem, teoretsko rečeno, (ne)vrednosti življenja različnih skupin prebivalstva. Osebe brez papirjev niso nujno zavržene, temveč je njihov dostop do katere koli storitve otežen, delen, negotov. Pozneje bomo videli, da je »status uporabnika« socialnovarstvenih storitev osebo lahko zaščitil pred izbrisom, vendar zaradi nizkega števila intervjuvanih socialnih delavk nimamo vpogleda v pogostnost takega razvoja dogodkov.

Karlsen je ugotovila, da je odsotnost pravnega statusa pacientov del diagnosticiranja v zdravstvenih ustanovah. To pomeni, da je upravičenost do zdravstvenih storitev in posegov odvisna od njihovega pravnega statusa in ne od dejanske bolezni ali poškodbe. Kot je ugotovila že Darja Zaviršek (2018) glede Janusovega obraza države, sta nasilje in skrb prepletene. Pri brezdokumentnih osebah je ta ambivalenca poudarjena: skrb je namenjena preživetju, ne pa življenju. Iz tega sledi, da priseljenci in priseljenke brez statusa postanejo humanitarno vprašanje (Karlsen, 2021). Deležni so le tistih storitev, ki omogočajo preživetje njihovih teles, ne pa ohranjanje zdravlja. V taki konstelaciji so migranti videni kot žrtve, ne kot subjekti pravic. Minimalna skrb, katere so deležni, ima status izjeme, kar pogloblja njihov prekarni status bivanja v državi. Na področju socialnih pravic se opisana logika humanitarizma in viktimizacije

kaže v tem, da osebe brez statusa usmerijo na nevladne organizacije, o čemer so pripovedovale tudi socialne delavke glede izbrisanih. S tem se njihova izključenost oziroma, natančneje, njihova prekarna vključenost, institucionalizira. Podobno kot v Sloveniji po osamosvojitvi je tudi na Norveškem teritorialno pripadnost zamenjala pripadnost, ki izhaja iz pravnega statusa osebe. Tako je pravni status postal meja socialne države oziroma države blaginje, ne le v Sloveniji v primeru izbrisa, ampak v marsikateri evropski državi, ko gre za iskalce mednarodne zaščite in druge priseljene osebe z začasnimi dovoljenji ali brez njih.

Tako v absolutnem kot relativnem smislu v Združenih državah Amerike živi in dela veliko več prebivalcev brez papirjev kot v Evropi, in sicer jih je več kot 11 milijonov, kar predstavlja med 3 in 3,5 odstotkov celotne populacije (Kierans, Vargas-Silva, 2024: 31). Yoosun Park in Rupaleem Bhuyan (2011) sta opravila diskurzivno analizo o odnosu socialnih delavk do priseljencev v Združenih državah Amerike. Analizirala sta 198 komentarjev socialnih delavk, ki izražajo odnos do nedokumentiranih migrantov. Ti komentarji so bili del spletne raziskave, ki je vključevala 1124 socialnih delavk in delavcev.

Njuna vprašanja so podoba mojim: komu služimo oziroma, natančneje, komu naj bi služili? Kako v stroki osmisлити etične vrednote in poklicno identiteto v odnosu do zakonov in socialnih politik? Komentarji socialnih delavk v raziskavi so bili tako po dolžini besedila kot po vsebini zelo različni, tako da jih Park in Bhuyan nista mogla posplošiti. Nekatere socialne delavke so zagovornice oseb brez dokumentov in so podvomile o ustreznosti migracijske zakonodaje, spet druge so se strinjale z izključenostjo ljudi iz skupnosti. Omenjena avtorja pozivata k diskusiji z odprtimi nestrinjanji. Sklicujeta se na antagonistični pluralizem Ernsta Laclaua in Chantal Mouffe o konfliktu kot »radikalno demokratični politiki« (Park in Bhuyan, 2011: 36). Ta predlog glede pozitivnega vrednotenja konflikta je preveč ohlapen in pomensko odprt, da bi iz njega lahko izluščili praktične socialnodelovne predloge. Tudi v nadaljevanju ne predstavljam rešitev, temveč analiziram odnos socialnih delavk in delavcev do izbrisanih in izbrisa. Vključila sem odgovore tistih socialnih delavk in delavcev, ki so bili več desetletji zaposleni na centrih za socialno delo. Njihovi spomini na izbrisane se nanašajo večinoma na obdobje devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Centri za socialno delo kot »obliž na rano«

Ena od socialnih delavk je opisovala naporno in dolgotrajno pridobivanje pravnih statusov. »Ustvarjala sem prostor za tiste, ki so izgubili pravice,« je opredelila svoje delo (socialna delavka Anka, intervju, 2021). Podrobneje je opisala dva primera, in sicer fanta, ki se ni mogel vpisati na fakulteto, in drugega, ki ni mogel na letovanje, oba sta živela v rejniških družinah in oba sta bila izbrisana. Oba otroka sta bila *uporabnika* storitev CSD-ja – to je bila tipična situacija pomoči izbrisanim na centrih za socialno delo. Socialna delavka Anka je v postopkih pridobivanja njunih dokumentov uporabila svoja poznanstva, pisala nešteta priporočila, pisma, pojasnila veleposlaništvom, ministrstvu za notranje zadeve ipd. »Hodila sem od institucije do institucije, pošiljala dopise, da je on to pravico dobil NAZAJ« (ibid.). Obenem pa je pri posameznih institucijah izpogajala pravice onstran statusov (denimo vpis na fakulteto). Šele naknadno je ugotovila, da je šlo za izbrisane, saj ta pojem v devetdesetih ni obstajal kot oznaka za sistematično kršenje človekovih pravic. »Tišina. Povsod. Zaprta vrata,« je bil njen opis odziva ustanov na področju izobraževanja, zdravstva in pri socialnih pravicah. Ministrstvo za notranje zadeve se ni odzivalo na njene zahteve in prošnje. »Mi, na centru smo naredili obliž na rano [...] tam, kjer smo lahko naredili neke svoje korake in so bili upoštevanji. V tem smislu smo bile močne, ampak nismo bile močne globalno, ampak lokalno smo pa bile.«¹⁰ O pridobivanju dokumentov za otroka v rejništvu je poročala tudi socialna delavka Vida:

Mi smo imeli primer fanta, ki je bil v rejništvu in si sploh nismo predstavljali, da bi lahko bile kakšne težave [...]. Želel je na letovanje rejniških otrok v tujino in takrat je potreboval pasoš. Mi smo mu ga šli delat in smo ugotovili, da ne more na letovanje, ker ni naš državljan [...]. Potem smo skoraj eno leto bili bitko z Ministrstvom za notranje zadeve in na koncu smo uspeli urediti status (socialna delavka Vida, intervju, 2021).

Podobno je poročala tudi socialna delavka Darinka, ki je poudarila, da je bil »status« uporabnice in uporabnika socialnovarstvenih storitev priložnost za pomoč pri urejanju razmer:

---

10 To pomoč lahko uvrstimo pod storitvi »prve socialne pomoči« in »osebne socialne pomoči« (12. in 13. člena Zakona o socialnem varstvu, 2007).

V varni hiši smo imeli ženske, ki niso imele urejenega statusa, ki niso imele državljanstva in to je pomenilo, da tudi niso imele finančne pomoči in finančne podpore s strani države. [...] Najprej smo žensko sprejele, potem smo se ukvarjale s statusnimi zadevami, iskale rešitve in možnosti, na kakšen način lahko pomagamo (socialna delavka Darinka, intervju, 2021).

Omenjena pomoč ženskam je skladna z 14a. členom Zakona o socialnem varstvu (2007), ki je bil dodan leta 2007. Ta člen je razširil krog upravičencev pomoči onstran državljskih statusov in sicer: »Ne glede na 5. člen tega zakona je upravičenec do storitve podpore žrtvam kaznivih dejanj lahko vsakdo, ki je žrtev kaznivega dejanja, storjenega v Republiki Sloveniji, ne glede na to, ali je kaznivo dejanje prijavil [...]«. Za raziskovanje mej socialnih storitev in socialnega dela je ta člen pomemben, saj v prvi plan postavi potrebe ljudi, ne glede na njihov pravni status.

Prevpraševanje lastne vloge

Socialna delavka Anka je v intervjuju izrazila svoje zaveznitvo z uporabniki in ob tem premišljevala svojo pozicijo, v kateri je bila kljub občutku nemoči nasproti drugim institucijam, še vedno v poziciji moči v odnosu do uporabnika: »Padla sem v isti sistem skupaj z uporabniki [...] no, ne morem se primerjat z njimi, saj sem imela vse varovalke v svojem zasebnem življenju, ampak, skupaj smo bili v tem.« Izbris je doživela kot krivico in se počutila »zlorabljeno od sistema«, čeprav je tudi sama delala znotraj državnega sistema. Med nasprotujočimi mandati socialnega dela je izbrala identifikacijo z uporabniki in zagovornitvo njihovih pravic. Kot strokovna delavka je na lastni koži občutila krivičnost in trdovratnost izbrisa. Iz njenega pripovedovanja izhaja razumevanje izbrisa kot kršitve človekovih pravic, poklic socialne delavke pa intervjuvanka vidi tudi kot delovanje na sistemskem nivoju, čeprav se v primeru izbrisa to ni zgodilo.

Da stroka problema izbrisanih ni obravnavala na sistemski ravni je razmišljala tudi socialna delavka Zala: »Na centrih se s tem nismo ukvarjali [...]. Ti ljudje so poniknili. Niso imeli pravic, vedelo se je, da jih nimajo, mi pa jih nismo nagovorili. [...] To je populacija, ki je bila v bistvu nevidna in je tudi iskali nismo« (socialna delavka Zala,

intervju, 2021). Socialni delavki Zala in Anka sta bili v svojih pripovedih kritični do take vloge centrov za socialno delo.

Eden od intervjuvanih socialnih delavcev je pripovedoval o izbrisu kot oviri pri svojem delu. Uporabniku – otroku, ki je doživljal nasilje v družini, ni mogel zagotoviti ustrezne zaščite. Ni mu uspelo, da bi otroka namestili v vzgojni zavod:

Takrat sem vse probal narediti, da bi ga s tistega družinskega zosa ven spravil [...]. Ni šlo tudi zato, ker ni imel državljanstva. [...] To je bila velika ovira. Tako, da je bila frustracija zame in za njega. Tudi zame je bila to frustracija. Človek hoče imeti rezultat. Če je vključen v neko obravnavo, rad vidi, da je tisti človek potem na boljšem (socialni delavec Samo, intervju, 2021).

Vsi zgoraj navedeni socialne delavke in delavec so poskušali pomagati izbrisanim otrokom in odraslim, vendar na individualiziran način. Takrat niso vedeli, da gre za sistemski problem. Protiustavnost in sistematičnost izbrisa so razkrili prizadeti sami, v svojih kolektivnih izmenjavah izkušenj, iz česar je izšlo gibanje izbrisanih. Socialne delavke in delavci so za izbris izvedeli iz medijev enako kot preostala družba, in ne skozi svoje izkušnje z uporabniki ali diskusije v svojih strokovnih krogih. Tudi zato se sprašujem, ali je upravičena opredelitev socialnega dela kot poklica človekovih pravic, saj problema izbrisa niso razvozlati in izpostavili socialni delavci in delavke, če pojem »človekovih pravic« razumemo v smislu mobilizacije za spremembo družbenih odnosov.

Istovetenje z državnimi argumenti: »Čprav so bili sami krivi, smo vsem pomagali.«

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja celo izbrisani sami niso vedeli, da so bili statusi odvzeti kolektivno in protiustavno, kot smo ponazorili že zgoraj s primeri. Za to strukturno nasilje ni obstajala beseda, kar je prispevalo k nadaljevanju in poglobljanju izbrisa. To je vodilo v obtoževanje izbrisanih za državno nasilje, ki so ga doživljali. Tak odnos ponazarja še posebej en od intervjujev s socialno delavko: »Smo imele tudi primere, ko niso želeli urediti statusa in niti niso želeli dati vloge za slovensko državljanstvo [...]. Ampak vsem smo pomagali, za vse smo iskali rešitve« (socialna delavka Vida,

intervju, 2021). Čeprav so jim pomagali, so po Vidinem mnenju za izbris odrasli ljudje sami odgovorni (ker niso dali vloge za slovensko državljanstvo), kar pomeni, da izbrisa tudi *danes* ne vidi kot sistematičnega kršenja temeljnih človekovih pravic in zato tudi ne kot problema strokovnega socialnega dela. Tako je socialna delavka Vida nadaljevala razlago: »So bili taki, ki niso želeli, in pri takih so bile dejansko posledice [...] na katere nismo mogli vplivati. Mi namesto njih nismo mogli odločati – govorim o odraslih, polnoletnih osebah, s poslovno sposobnostjo. [...] Za druge pa smo pač urejali to, kar je bilo potrebno« (socialna delavka Vida, intervju, 2021).

Iz te naracije izhaja, da so za izbris odgovorni izbrisani sami. Občutki krivde so bili ljudem vsiljeni v obdobju izbrisa, vendar pa jih mnogi predelujejo še danes. Ponazarjamo s citatom enega od izbrisanih:

Pomembno je, da smo ljudem, tudi nekdanjim prijateljem in znanecem, ki so menili, da smo sami krivi za izbris, dokazali, da to ni res. Sodbe slovenskega ustavnega sodišča in evropskega sodišča za človekove pravice, ki to potrjujejo, me navdajajo z zadovoljstvom (Mladen Balaban, razstava Amnesty International na Gallusovem nabrežju, 25. 2. 2022).

Obtoževanje tistih, ki so žrtve nasilja – enako kot obtoževanje revnih za revščino –, je izraz avtoritarnosti. To pomeni oddaljevanje od uporabniške perspektive (zagovorništva, opolnomočenja itd.), čemur botruje pomanjkanje refleksije družbenih odnosov, kot sta strukturno nasilje oziroma rasizem, o čemer sem pisala zgoraj.

Podrejenost Zakona o socialnem varstvu zakonom na področju nadzora priseljevanja: »Taka so bila pravila.«

Odgovori socialnih delavk in delavcev, ki sem jih uvrstila v to kategorijo, kažejo na to, da so socialne delavke normalizirale meje socialne države in jih ponotranjile ter se z njimi identificirale. To so argumentirale s spremembo družbeno-političnega sistema in Zakona o socialnem varstvu (Ur. l. RS 54/92) ter s spremenjeno vlogo socialnega dela. *Sistemske spremembe so izbris prepletle z drugimi problemi.* Novembra 1992 je bila sprejeta novela Zakona o socialnem varstvu (1992), na podlagi katerega so centri za socialno delo udejanjali

izbris. Zakon je v svojem 5. členu določil, da so upravičenci državljanji in tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji. V 128. členu pa je zakon predpisal, da so centri za socialno delo »dolžni v roku treh mesecev od uveljavitve tega zakona po uradni dolžnosti ugotoviti, ali upravičenci, ki so družbeno denarno pomoč prejeli po dosedanjih predpisih, izpolnjujejo pogoje za dodelitev dajatev po tem zakonu«.

Z zgoraj navedenim 5. členom je zakon izključil tako izbrisane kot begunce brez statusa in prebivalce z dovoljenjem za začasno prebivanje zlasti iz možnosti pridobivanja socialne denarne pomoči in drugih denarnih pravic. 128. člen Zakona o socialnem varstvu (1992) pa je po mojem mnenju izrecno targetiral tiste izbrisane, ki so bili prejemniki denarne pomoči pred izbrisom (kar je bila zelo redka situacija, saj so bili večinoma zaposleni). V primerjavi s takratno novelo predhodni »socialistični« Zakon o socialnem skrbstvu (Ur. l. SRS 35/79) upravičenosti do socialne pomoči ni pogojeval z osebnim pravnim statusom.¹¹

Pristojnosti centrov za socialno delo so s 1. januarjem 1993 iz občin prešle na državo (Zakon o socialnem varstvu, 120. člen). Takrat se je zmanjšala diskrecijska pravica socialnih delavk pri odločanju o denarni pomoči.

Glede denarnih pomoči smo imeli vse manj diskrecijske pravice odločanja, skoz se je to zmanjševalo in zaradi tega se je zgodilo, da so nekatere skupine izpadle iz pomoči [...] kar se tiče denarja, jih ne moreš obravnavati. V tem smislu smo socialni delavci res državni uradniki, ker pač ne moreš, nimaš te možnosti (socialni delavec Sergej, intervju, 2021).

Podobno, a z drugimi besedami je situacijo pojasnila socialna delavka Darinka:

Tu ni bilo nobenega posebnega stika [z izbrisanimi], ker dejansko za javne službe je bila podlaga za to, da si sploh lahko karkoli počel in delal, prijava stalnega bivališča; in če ga nekdo ni imel, sploh nisi imel vzvodov in možnosti, da mu kar koli pomagaš, da kar koli napraviš. To je bilo težko človeško prenesti, ker si se zavedal stiske in situacije, nisi pa imel vzvodov, moči, da bi kar koli spremenil, da bi

---

11 Zakon o socialnem skrbstvu iz leta 1979 govori o ogroženih posameznikih, družinah, delovnih ljudeh, občanih ter uporabnikih storitev in programov.

kar koli naredil in odločal o denarni pomoči, da bi ljudje lahko kar koli dobili. Nevladnih organizacij pa še v tistem začetnem obdobju ni bilo, bil je Rdeč križ, ampak to je bilo daleč premalo (socialna delavka Darinka, intervju, 2021).

Sicer bi izbrisanim socialne delavke lahko pomagale na osnovi 12. in 13. člena Zakona o socialnem varstvu (1992), v katerih sta bili opredeljeni storitvi »prva socialna pomoč« in »osebna pomoč«. V 14. členu je namreč opredeljeno, da je »upravičenec do storitev iz 12. in 13. člena tega zakona [...] vsakdo, ki se znajde v socialni stiski in težavi«. Pri teh dveh storitvah na centrih za socialno delo pomoč ni (bila) omejena na državljane, tujce z dovoljenjem za stalno prebivanje in osebe z begunskim statusom. Ti dve storitvi bi socialne delavke lahko izkoristile tako za individualno pomoč izbranim pri pridobivanju dovoljenj za prebivanje kot za ugotavljanje systemske kršitve človekovih pravic. Vendar pa:

Tisti, ki niso imeli stalnega bivališča [...] preprosto niti niso prišli. Tako, da so bili v bistvu že vnaprej izrinjeni iz teh možnosti. [...] [niso prišli do centra za socialno delo, ker] so bili že prej informirani, da teh pravic nimajo [...] Na centrih se nismo ukvarjali s tem. Podpore tem skupinam so izkazovale predvsem nevladne organizacije (socialni delavec Sergej, intervju, 2021).

Podobno kot socialni delavec Sergej je tudi Vida rešitev za izključnost iz socialnih pravic videla v nevladnih organizacijah:

To je bilo obdobje, ko so se začele pojavljati nevladne organizacije – prej jih ni bilo – precej smo sodelovali pri problemih, ki se jih ni dalo rešiti po naši zakonodaji. Rdeči križ, Karitas, potem smo imeli še eno organizacijo, ki je bila prav za pomoč tujcem. Tako, da je dosti tega tudi šlo mimo sociale, bilo je povezovanje in *napotovanje na druge* (socialna delavka Vida, intervju, 2021, poudarek J. Z.).

Izbris je bil državno organiziran ukrep v obdobju intenzivnega spreminjanja družbenih odnosov, reguliranih z vedno več pravili glede dostopa do pravic in storitev. Tak kontekst je David Graeber (2017) poimenoval birokratski kapitalizem. Značilna je širitev menedžerskega diskurza iz zasebnih, v dobiček usmerjenih ustanov, v javne ustanove. Opozoril je na pošiljanje ljudi »od vrat do vrat« in na čedalje kompleksnejša pravila, ki zapletajo dostop do javnih storitev in ki

jih poznamo vsi, ne glede na izbris. O tej spremembi je v intervjuju razmišljala tudi socialna delavka Anka:

V mojih začetkih [v osemdesetih letih prejšnjega stoletja] je imel center za socialno delo ugled in moč. [...] To je bila tudi moč zavzeti se za posameznika in mu pomagati pri uresničevanju njegovih pravic. Danes pa se centri za socialno delo izgublajo v birokratskem kolesju. Kot da je stroka pokleknila pred birokracijo.

Drugi razlog za nevidnost izbrisa na centrih za socialno delo pripisujem tudi *množični brezposelnosti* v tistem času: problem izbrisanih se je »izgubil« v kriznih razmerah premnogih delavk in delavcev (izbrisanih in neizbrisanih). V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je število prejemnikov denarne pomoči zelo povečalo zaradi zapiranja tovarn (Vodopivec, 2021):

Pri nas je bilo grozno. Vse te velike firme so šle v stečaj ena za drugo [...]. Na zavodu za zaposlovanje, kjer praktično niso poznali brezposelnosti, je bilo čez noč 5000 brezposelnih oseb samo v [našem kraju]. [...] Iz 100 pomoči edinega vira preživljanja, smo skočili na 1000, 1100. To je bilo ogromno ene birokracije, ogromno časa za reševanje materialnega položaja in tukaj se je spremenilo tudi socialno delo. [...] Nismo več poznali dejanskega življenjskega prostora, socialne mreže in posameznika. Takrat je prišel računalniški sistem, podatki so se vnašali v računalnik in to je bil bolj tekoči trak. Ni bilo več toliko časa za uporabnika (socialna delavka Nika, intervju, 2021).

Dejstvo množične brezposelnosti je morda vplivalo na to, da socialne delavke odvzema statusa stalnega prebivalstva niso identificirale kot posebnega družbenega problema. Poleg tega pa so se izbrisani le redko obrnili na centre za socialno delo:

[Do izbrisa je prišlo] pretežno pri ljudeh, s katerimi center neposredno v preteklosti ni imel obveznosti, izkušenj, nekih nalog, ker so bile to v bistvu družine, posamezniki, ki so solidno, normalno živeli, ne da bi jim kdor koli nudil kakršno koli pomoč ali da bi kogar koli kaj prosili (socialna delavka Darinka, intervju, 2021).

Delavska identiteta je nekdaj predstavljala antipod socialnim problemom (Zorn, 2010). Izbrisani so svoj problem primarno dojemali

kot administrativni, ne socialni in so ga poskušali reševati tam, kjer je nastal (na upravnih enotah in ne na centrih za socialno delo, kjer bi bili lahko ponovno zavrjnjeni).

Strinjanje z izbrisom: »Daš prst in zgrabijo celo roko.«

Za ponazoritev sovražnega obdobja po osamosvojitvi navajamo citat izbrisanelega Triva Damjanića:

Imel sem take probleme, da sem se že hotel obesit. Ko sem moral zamenjat [avtomobilske] tablice, se je začelo zbadanje: kdaj boš šel v Bosno, grožnje, naj se izselim, kaj tukaj iščem, da bodo prišli po mene. Zvonili so na vrata, menjal sem ključavnico. Na vhodna vrata so mi s sprejem napisali RAUS (Trivo Damjanić, za razstavo Amnesty International na Gallusovem nabrežju, 25. 2. 2022).

Skladno z nacionalistično osamosvojitveno klimo tistega časa je ena od intervjuvank priseljene osebe opredelila kot zahtevne do socialnih služb v smislu »daš prst in zgrabijo celo roko« (socialna delavka Jožica, intervju, 2021). Na jezikovni ravni ta izjava nakazuje razčlovečenje, animalizem, saj je ta »zgrabiti« bolj povezan z živalmi kot z ljudmi. Priseljence iz republik nekdanje Jugoslavije je videla kot tiste, ki so bili pozitivno diskriminirani pri pridobivanju družbenih stanovanj. Problem je videla tudi v njihovi pripadnosti dveh skupnostima, saj so »v svojem domačem kraju gradili vzporedno eksistenco« (socialna delavka Jožica, intervju, 2021). Argument pomanjkanja ekskluzivne lojalnosti je nekdanj služil opravičevanju izbrisa. V simbolnem smislu se je prošnja za slovensko državljanstvo tolmačila kot potrditev lojalnosti slovenskemu narodu oziroma državi (Beznec, 2007). Svoje zavračanje je intervjuvanka opravičila z nacionalizmom kot splošnim pojavom: »negativen odnos do prišlekov je povsod« (socialna delavka Jožica, intervju, 2021). Strinjanje z ideologijo (rasizmom, nacionalizmom), ki je vzdrževala izbris, je prepoznati tudi v intervjuju, v katerem je socialna delavka krivdo in odgovornost za izgubo pravnega statusa pripisala izbrisanim samim, o čemer smo pisali zgoraj.

Zaključek

Slovenski državljani [ima] vse, tu je velik razkorak. [...] kdaj se je to bolj pokaže, kdaj pa manj (socialna delavka Anka, intervju, 2021).

Bolj ko so družbeni pojavi normalizirani in naturalizirani, težje jih je problematizirati, saj so za tiste, ki imajo več družbene moči, nevidni. Eden takih pojavov je meja in z njo povezan rasizem v obliki omejevanja dostopa do socialnih in zdravstvenih pravic. Predpogoj pravic je določen odnos med individuumom in državo. Čeprav imajo socialne delavke mandat države, so državne prakse ministrstva za notranje zadeve doživele kot oviro, saj niso mogle izvajati storitev, vezanih na javna pooblastila. Nekatere so vse skupaj doživljale ne le kot oviro, temveč tudi kot krivico. Policijski podsistem (odločanje o pripadnosti skupnosti) in socialnovarstveni podsistem tvorita jasno hierarhijo. Kmalu po osamosvojitvi Republike Slovenije (1. januarja 1993) so se centri za socialno delo transformirali iz občinskih v državne ustanove, in to zato, da bi bile njihove storitve poenotene, enake ne glede na kraj bivanja ljudi, torej pravičnejše (120. člen Zakona o socialnem varstvu). Vendar pa jih je ta transformacija potisnila v nadzornike nedržavljanov.

Kot izhaja iz intervjujev, so socialne delavke na centrih za socialno delo pomagale osebam brez dokumentov, izbrisanim ali drugim, kadar so bili že prej njihovi uporabniki. To so bili, denimo, otroci v rejništvu in ženske, ki so prišle po pomoč zaradi nasilja partnerja.¹² Slednje so zaščitili kot »žrtve«, pomanjkanje statusa pa je bil eden od izzivov. »Vključenost v določene socialne storitve, kot so denimo rejništvo, bivanje v varni hiši ipd., je bila pot za pomoč pri pridobivanju statusa stalnega prebivalca oziroma prebivalke« (socialna delavka Anka, intervju, 2021). V omenjenih primerih je bil »status uporabnika socialnih storitev« nadrejen dejstvu, da osebe niso imele več jugoslovanskega državljanstva, status stalnega prebivalca pa jim je bil odvzet. Vsaj tri vprašane socialne delavke, ki so bile zaposlene na centrih za socialno delo, so pojasnile, na kakšen način so izbris »premagale« v posameznih primerih.

---

12 14.a člen Zakona o socialnem varstvu (2007) danes opredeljuje pomoč žrtvam kaznivih dejanj ne glede na določila 5. člena zakona o upravičencih, vendar je bil ta člen dodan šele leta 2007.

Drug značilen odgovor intervjuvanih socialnih delavk in delavcev pa je bil, da se z izbrisanimi niso srečevali: »Izbrisani so gotovo prišli, ampak ne veliko. Mislim, da ne veliko, ker se sama s tem nisem srečala, tudi ne v kakem timu« (socialna delavka Nika, intervju, 2021). Kot je pojasnjeno zgoraj, izbrisani na centrih za socialno delo pomoči večinoma niso iskali, saj so vnaprej vedeli, da pravic nimajo, poleg tega so težave reševali tam, kjer so prvotno nastale, torej na upravnih enotah.

Tudi v obdobju, ko je izbris postal javna tema (z bojem izbrisanih in po odločbah ustavnega sodišča leta 1999 in leta 2003) na centrih za socialno delo ali ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, za problem izbrisa kot odvzema socialnih pravic ter stigmatizacije, marginalizacije in revščine, niso iskali sistemskih rešitev. Niti boja izbrisanih niso izkoristili kot ogledalo ambivalentne, v več mandатов razpete vloge socialnega dela. Leta 2012 je zasuk v avtoritarno, birokratizirano vlogo centrov za socialno delo kritiziralo gibanje BojZa, ki je na odprtih diskusijah na trgu pred Bojzo izumilo direktno socialno delo (Flaker & BojZa, 2012). V tem gibanju so svoje mesto našli tudi aktivisti in aktivistke, ki so doživeli izbris. Direktno socialno delo ni institucionalizirano, kar pomeni, da je njegov domet simbolen, še vedno pa je za socialno delo pomemben način razmišljanja in združevanja ljudi onstran pravnih statusov in poklicih oziroma uporabniških vlog.

Tema ilegalizacije, nadzora nad priseljevanjem, izključevanja nedokumentiranih migrantov, zavrženih prosilcev za azil, izbrisa – s katerim koli terminom poimenujemo ta družbena razmerja – ni osrednja tema socialnega dela, čeprav je z vidika etike in poslanstva socialnega dela ključna, saj gre za vprašanja pravičnosti, enakega dostopa do javnih storitev in dostojanstva. Nakazuje postopen paradigmatški premik socialnega dela: od socialnega dela v poznem 19. stoletju, ki je nastalo kot odgovor na potrebe prebivalstva ob industrializaciji, množični selitvi v mesta in razpadu tradicionalnih skupnosti, ki niso mogle več skrbeti za otroke, ostarele, bolne itd., preko socialnega dela v času socializma, ko so pravice izhajale iz zaposlitve (in ne kraja rojstva) pa do razmer neoliberalizirane države z razvejano administracijo in kompleksnim državnim upravljanjem. Ob kreptitvi državnih administracij in poglobljanju varnostnizacije je nadzor priseljevanja in pripadnosti vse bolj natančno reguliran. To regulacijo smo zgoraj, sledeč Andrette (2019), imenovali »študij državnosti«. Kot so bili nekdaj problemi, ki so izhajali iz družbenih učinkov

industrializacije gonilo socialnega dela, tako se pomikamo v obdobje, ko so migracije in s tem povezana vprašanja (formalne) pripadnosti eno od ključnih izhodišč opredelitve socialnega dela, ki ne more pustiti rasiziranih odnosov individuuum – država neproblematiziranih.

Človek brez državljanstva oziroma oseba, izbrisana iz registra stalnega prebivalstva, naturalizirane meje pravic *naredi vidne*. S tem postane razvidna tudi družbena umeščenost centrov za socialno delo (birokratiziranost, podrejenost socialnega varstva ministrstvu za notranje zadeve, strukturno nasilje). Kot smo pokazali, so bile socialne delavke v najboljšem primeru zagovornice, »obliž na rane ljudi«, v najslabšem (redkeje) pa aktivne zatiralke. Zakon o socialnem varstvu (1992; 2007) potiska centre za socialno delo v vlogo vzdrževalcev *mej* socialne države in socialnih pravic, saj upravičenec denarne socialne pomoči in drugih denarnih pravic ni več »delavni človek« niti »človek«, ampak »državljan« (oziroma tujec z dovoljenjem za stalno prebivanje, oseba s statusom begunca ali humanitarne zaščite). 12. člen (prva socialna pomoč), 13. člen (osebna pomoč) in 14.a člen (pomoč žrtvam kaznivih dejanj) Zakona o socialnem varstvu (2007) pa omejitve upravičencev glede na njihov pravni status nimajo. Meja socialnih storitev torej ni nepropustna, saj obstaja zakonska možnost sodelovanja, ki pa ni dovolj izkoriščena, v smislu, da bi praksa na podlagi omenjenih členov zakona vodila k skupnim akcijam spreminjanja družbenih odnosov. Nekdaj so bili tipično izključena skupina izbrisani, danes pa so to priseljeni delavci in delavke z dovoljenji za začasno prebivanje ali brez njih – njihove situacije je natančno popisala Katja Fidler (2024). Vzdrževanje meje se kaže v samokritičnih izjavah intervjuvanih socialnih delavk, da so »pravila pač taka« in da oseb brez pravnega statusa centri za socialno delo »ne vidijo« kot svojih uporabnikov. Posamezne socialne delavke so na izbrisane reagirale različno, vendar pa kot posameznice niso bile dovolj močne za sistemske spremembe. Socialno delo se deklarira kot poklic človekovih pravic, vendar, kot kaže primer izbrisa, centri za socialno delo niso zaznali izbrisa kot *sistematične* kršitve človekovih pravic. Kot so poročale socialne delavke, so pomagale le posameznim izbrisanim, in sicer tistim, ki so bili že prej njihovi uporabniki, preostalim pa ne. Iz vsega zgoraj navedenega sklepam, da trditev, da je socialno delo poklic človekovih pravic ni točna, saj socialne delavke na centrih za socialno delo večinoma pomagajo članom in članicam skupnosti, torej tistim, ki imajo državljanstvo, dovoljenje za stalno prebivanje

ali begunski status. To pomeni, da so meje socialnih pravic do neke mere tudi meje socialnega dela. Tako videnje socialnega dela sem v tem poglavju podprla z ugotovitvami tujih raziskav, pripovedmi izbrisanih in izjavami intervjuvanih socialnih delavk in delavcev o tem, kako se spominjajo izbrisa iz registra stalnega prebivalstva.

Zavedati se mej socialnih pravic pomeni zavedati se vpetosti v strukturno nasilje. Socialno delo kot stroka, utemeljena na vrednotah enakosti, solidarnosti, participacije, se mora v vsakem obdobju in političnem kontekstu na novo prepričati, koliko moči imamo za spremembe in če smo zadovoljni s tem, da so meje socialnih pravic pogosto tudi meje poklica. »Moje razočaranje je, da se ne znamo upreti,« je povedala ena od socialnih delavk v fokusni skupini (socialna delavka K, fokusna skupina, 23. 5. 2024), kar nakazuje na to, da vse socialne delavke niso zadovoljne z dodeljeno vlogo in da želijo bolj prispevati k družbenih spremembam. Ogromno ustvarjalnega in transformativnega potenciala so socialne delavke v devetdesetih izkoristile za razvoj novih programov in storitev, medtem ko izbrisani niso bili v njihovem vidnem polju. Po letu 2002 so družbene odnose spremenili izbrisani sami – prav gibanje izbrisanih predstavlja model emancipacije, kolektivne akcije, grajenja skupnosti, spreminjanja družbe – zahtevajo pravice od države, a so obenem proti njej, nekašen ideal radikalnega socialnega dela.

Viri

- Andreetta, S. (2019) Social workers, irregular migrants and fragmented statehood in Belgian welfare bureaucracies, *Journal of Legal Anthropology* 3: 2, 91–110.
- Amnesty International (2022). Razstava 30 let s(r)amote na Gallusovem nabrežju. Fotograf: Borut Kranjc, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://www.amnesty.si/dogodki-30-let-izbrisa>
- Amnesty International (2024/25) Šola človekovih pravic, pridobljeno 25.2. 2025 <https://sola.amnesty.si/ponudba-predavanj-aktivno-drzavljanstvo>
- Agamber, G. (2004). *Homo sacer. Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- Arendt, H. (2003). *Izsvori totalitarizmov*. Ljubljana: Študentska založba.
- Baines, D. (2022). Soft cops or social justice activists: Social work's relationship to the state in the context of BLM and neoliberalism. *British Journal of Social Work*. 2984–3002.

- Balibar, É. In Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Balibar, É. (2007). *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Benhabib, S. (2010). *Pravice drugih: tuji, rezidenti in državljani*. Ljubljana: Krtina.
- Beznec, B. (2007). »Nemogoče je mogoče«. Intervju z Aleksandrom Todorovičem. *Časopis za kritiko znanosti*, 35: 228, 34–45.
- Dedić, J., Jalušič, V. in Zorn, J. (2003). *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Davis, A. J. (ur.) (2017). *Policing the Black man: arrest, prosecution and imprisonment*. E-book. New York: Pantheon Books, a division of Penguin Random House, pridobljeno 15. 9. 2024, <https://ubalt.on.worldcat.org/oclc/972640090>
- Dominelli, L. (1997). *Anti-Racist Social Work*. UK: Macmillan.
- Evropsko sodišče za človekove pravice (2012) Sodba *Kurić in drugi proti Sloveniji*. Pritožba št. 26828/06, Strasbourg, 26. 6. 2012. Pridobljeno 25. 2. 2025 https://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/09/ES%4c4%8cP_sodba_izbrisani.pdf
- Feldman, G. (2020). Social work and the state: Perspectives and practice. *Social Policy and Administration*: 1–12. pridobljeno 20. 11. 2024 <https://doi.org/10.1111/spol.12667>
- Fidler, Katja (2024). *Etnografija strukturnega nasilja v vsakdanjem življenju družin s statusom dovoljenja za začasno prebivanje*, magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Flaker, V. & BojZa (2012). *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba cf*.
- Frevert, U. (2020). *The Politics of Humiliation. A Modern History*. Oxford University Press.
- Galtung, J. (1969) Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6: 3, 167–191.
- Goldberg, D. T. (2002). *The Racial State*. ZDA in VB: Blackwell Publishers.
- Graeber, D. (2017) *Utopija pravil*. Ljubljana: Beletrina.
- Humphries, B. (2004). An Unacceptable Role for Social Work: Implementing Immigration Policy. *British Journal for Social Work*, 34, 93–107.
- Isin, E. F. (2002). *Being Political. Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press.
- Jönsson, J. H. (2014): Local Reactions to Global Problems: Undocumented Immigrants and Social Work. *British Journal of Social Work*, 44, 35–52.
- Karlsen, M. A. (2021) *Migration control and access to welfare. The Precarious Inclusion of Irregular Migrants in Norway*. Routledge.
- Keček, K. (2024). *Okupatorjeva hči*. Ljubljana: Založba KK.

- Kilomba, G. (2010). *Plantation Memories. Episodes of Everyday Racism*. Münster: Unrast Verlag.
- Kierans, D. in Vargas-Silva, C. (2024). *The Irregular Migrant Population of Europe. Working Paper No. 11/2024*, University of Oxford, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://irregularmigration.eu/wp-content/uploads/2024/10/MIRREM-Kierans-and-Vargas-Silva-2024-Irregular-Migrant-Population-in-Europe-v1.pdf>
- Kogovšek, N., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čebtron, U., Bajt, V., Petković, B. in Zdravković, L. (2010). *Brazgotine izbrisa. Prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuzmanič, T. (2000). *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, seksizem in šovinizem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lipovec Čebtron, U. in Zorn, J., ur. (2011). *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Lukić, I. (2021). *Otroci izbrisanih*, magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- McLaughlin, K. (2019) Critical theory and social work: Historical context and contemporary manifestations. V: M. Payne in E. Reith-Hall, *The Rutledge Handbook of Social Work Theory*, London in New York: Routledge, str. 308–318.
- Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-284/94 z dne 4. 2. 1999.
- Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003.
- Olson, J. (2001). A democratic problem of white citizen. *Constellations*, 8: 2.
- Park, Y. in Bhuyan, R. (2011). Whom Should We Serve? A Discourse Analysis of Social Workers' Commentary on Undocumented Immigrants. *Journal of Progressive Human Services*, 23: 1, 18–40, dostopno na: <https://doi.org/10.1080/10428232.2011.605745>
- Payne, M., Reith-Hall, E. (2019) Social work, Knowledge and practice. V: M. Payne in E. Reith-Hall, *The Rutledge Handbook of Social Work Theory*, London in New York: Routledge, str. 7–17.
- Perić, T. (2024). *Črtice*. Novo mesto: Založba Goga.
- Phelps, M. S., Robertson, C. E. in Powell, A. J. (2021). »We are still dying quicker than we can affect change«: #BlackLivesMatter and the limits of 21-st century policing reform. *American Journal of Sociology* 17: 3, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/717671>
- Pistotnik, S. in Brown, D. A. (2018). Race in the Balkans: The Case of Erased Residents of Slovenia. *Interventions*, 20(6), 832–852. pridobljeno 10. 4. 2024, <https://doi.org/10.1080/1369801X.2018.1492952>
- Pistotnik, S. (2021) *Ljudje brez države: primeri iz območja nekdanje Jugoslavije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, doktorska disertacija.

- Jones, R. (2017). *Nasilne meje*. Ljubljana: Zložba *cf.
- Rižnar, B. in Slavica (2011). Na koncu ostaneš sam. V: Lipovec Čebtron, U. in Zorn, J., ur. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje, str. 101–109.
- Rožman, A. (2024). *Tega se ne da izbrisati*. Novo mesto: Založba Goga.
- Simončič, A. in Mezga, A. (2011). Sem tu, pa vendar me ni. V: Lipovec Čebtron, U. in Zorn, J., ur. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje, str. 37–47.
- Sobočan, A. M. (2019) Poklicna identiteta in etika v socialnem delu v objavah v reviji Socialno delo. *Socialno delo*. 58: 3/4, 181–192.
- Staub-Barnasconi, S. (2011). Od poklicnega dvojnega do profesionalnega trojnega mandata. *Znanost in človekove pravice kot temelja strokovnega socialnega dela*. *Socialno delo*, 50: 3-4, 173–185.
- Stierl, M. (2019). *Migrant Resistance in Contemporary Europe*. London in New York: Routledge.
- Torres, A. (2014). Social Work Practise Issues: Working with Undocumented Clients, pridobljeno 14. 2. 2023 https://www.academia.edu/12875969/Social_Work_Practice_Issues_Working_with_Undocumented_Clients
- Videmšek, P. (2012). Uporabniško znanje kot produkcija znanja. *Socialno delo*, 51: 1/2 115–125.
- Vodopivec, N. (2021). Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanje izgube dela in propada tovarne. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Vojnović, G. (2024). Bolečina amputiranega življenja. Spremnna beseda v: Tina Perić, Črtice, Novo mesto. Založba Goga, str. 157–163.
- Younge, G. (2020). video *Black Lives Matter and the Question of Violence*, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://www.youtube.com/watch?v=dGFwxcjAbnM&rc=1>
- Zakon o socialnem varstvu (1992). Uradni list Republike Slovenije, št. 54/92, pridobljeno 25.2.2025 <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1992-01-2484/zakon-o-socialnem-varstvu>
- Zakon o socialnem varstvu (2007) Uradni list Republike Slovenije, št. 3/07, pridobljeno 25. 2. 2025 <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO869>
- Zaviršek, D. in Rajgelj, B. (2018). Anti-refugee sentiment without refugees: human rights violations and social work in post-socialist countries of Southeastern Europe in their social contexts. *Journal of Human Rights and Social Work*, 4(1): 5–16. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs41134-018-0083-2.pdf>
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba cf*
- Zdravković, L. (2010). Boj proti odrekanju državljanstva kot paradigma emancipacijske politike. V: Kogovšek, N. in druge, *Brazgotine izbrisa*.

Prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 251–269.

Zorn, J. (2006). Od izjeme do norme: Centri za tujce, pridrževanje in deportacije. *Časopis za kritiko znanosti*, 34 (226), 54–73.

Zorn, J. (2007). »Mi, etno-državljeni etno-demokracije«, - nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 35 (228), 17–33.

Zorn, J. (2010) Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovenci: pogled izbrisanih na obdobje tranzicije. V: Kogovšek, N. in druge, *Brazgotine izbrisa. Prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije.* Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 19–45.

Zorn, J. (2021). Nasilne meje, varnostnizacija in kriminalizacija solidarnosti. *Socialno delo* 60/2: 167–180.

Zorn, J. (2023). Ali so meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela? Refleksija socialnega dela ob spominjanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije. *Socialno delo* 62/2–3: 191–208.

Prihod bosanskih otrok. Kamnik, 14. december 1945.

Foto: Viktor Kramar, hrani: Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
inv. št.: FS2989/25.